

CERAMICA ROMANO-BIZANTINĂ DE LA SACIDAVA

C. SCORPAN

Studiul și cunoașterea antichității, într-o regiune sau alta a lumii, nu se poate lipsi de ceramică. Cu atât mai mult în zona Dunării Inferioare, studierea și interpretarea ceramicii trebuie și poate sta la baza cercetărilor arheologice (în special cele prin săpături), cu cât aici vasele de lut ars constituie grupa cea mai răspândită și mai bogată cantitativ, dintre toate categoriile producției materiale.

În arheologia limes-ului, ceramica joacă un rol însemnat în determinarea cronologică a nivelelor și straturilor, a monumentelor, a complexelor închise (gropi, bordeie, morminte). Datorită condițiilor stratigrafice ca și contextului în care este descoperită (asocierea cu monede sau obiecte sigure din punct de vedere cronologic), diferitele tipuri și forme ceramice au putut să fie fixate și atribuite unui cadru limitat cronologic, devenind astfel și ele, mai departe, elemente de datare. De multe ori ceramica reprezintă singura posibilitate a încadrării cronologice.

Cu toată însemnătatea specială a ceramicii epocii romane și cu toată marea cantitate a descoperirilor, nu dispunem încă de o lucrare de sinteză sau de un catalog al ceramicii epocii romane nu numai pentru întreg limesul, dar nici pentru una din cetățile de pe limes. Nu s-a publicat încă materialul ceramic dintr-o cetate sau așezare anume, cu toate că în unele dintre acestea s-au înregistrat mulți ani de săpături ce au scos la lumină o variată și numeroasă ceramică romano-bizantină (sec. IV-VI e.n.). Mai mult chiar, nimeni nu s-a ocupat pe limes-ul dobrogean măcar de o anumită grupă ceramică, dintr-o epocă limitată sau dintr-o

așezare (de ex. amforele). Cîteva lucrări, de redusă amplitudine, se referă mai ales la unele categorii de ceramică, mai ales plastice¹.

Cu puține excepții, rapoartele de săpături, numeroase și ample, publicate cu relativă regularitate în ultimii 23 de ani, în majoritatea lor abia amintesc în maxim una-două fraze despre ceramica descoperită sau despre vreun vas mai deosebit². Marea majoritate a vaselor și fragmentelor de vase au rămas nepublicate, în depozitele respective. Pînă la editarea lor, de către autorii săpăturilor, ne lipsește posibilitatea de a folosi mare parte a ceramicii romano-bizantine de pe limes-ul dunărean. În plus, în rapoartele de săpături, datorită spațiului limitat rezervat acestui subiect, lipsesc de cele mai multe ori datele stratigrafice și condițiile de descoperire în amănunt, fragmentele sau vasele fiind tratate în grup, în ansamblul ceramicii romane tîrzii, din sec. IV-VI e.n. Ca urmare este mai dificilă sesizarea diferențelor tipologico-cronologice sau clasificarea și stabilirea unor etape evolutive (care în realitate trebuie să fi existat).

Cauzele de ordin editorial menționate mai sus ne-au obligat să ne bizuim în studiul nostru în primul rînd pe materialele ceramice descoperite în timpul săpăturilor de la Sacidava (dealul Musait-Rasova), unde s-au urmărit și obținut observații stratigrafice, colectîndu-se nu numai tipurile bine cunoscute și mult răspîndite, dar și ceramica de uz curent, de calitate inferioară. Am studiat și utilizat pentru analogii și ceramica descoperită pe *limes* și uneori în restul teritoriului Scythiei Mici.

AMFORE

Amforele ocupă primul loc în tratarea noastră, fiind mai numeroase, mai variate și cu semnificații multiple față de celelalte categorii ceramice.

Pentru început considerăm necesare cîteva precizări de terminologie. Amforele sînt vase de lut ars folosite pentru păstrat și transportat

¹ I. Barnea, *Objets céramiques peu connus: les couvercles de vases de Scythia Minor*, în *Dacia*, NS, 1965, p. 407. Em. Popescu, *Ceramica romană tîrzie cu decor ștampilat descoperită la Histria*, SCIV, 16, 4, 1965, p. 695—725. C. Ionomu, *Opaițe greco-romane*, Constanța, 1957 Gh. Papuc, *Ceramică romană tîrzie cu decor ștampilat descoperită la edificiul roman cu mozaic din Tomis*, Pontica, VI, 1973, p. 153. A. Rădulescu, *Amfore cu inscripții de la edificiul roman cu mozaic din Tomis*, Pontica, VI, 1973, p. 193. C. Scorpion, *Tipi sconosciuti di lumini a olio romani*, Pontica, VI, p. 209.

² Fac excepție în primul rînd rapoartele de săpături de la Histria. În *Histria*, vol. I, p. 451—65, s-a elaborat și o primă clasificare. Apoi Dinogetia (în *Dacia*, NS, X, 1966, p. 237); Piatra Frecăței (vezi mai jos nota 109); Sacidava (C. Scorpion, *Săpăturile arheologice de la Sacidava, 1969—1971*, în *Pontica*, VI, p. 267). Cu toate că nu se află pe limes-ul scythic, de mare folos ne-au fost datele de la Sucidava (D. Tudor, în *Dacia*, XI—XII, 1945—47, p. 145; în *Materiale*, I 1953, p. 693; *Oltenia romană*, Buc., 1968).

cele mai variate mărfuri (în special vinuri și uleiuri, dar și multe alte bunuri ce făceau obiectul schimburilor comerciale în antichitate)³.

În general, 1 amforă = 1 quadrantal = aprox. 4,54 litri. Date ce trebuie înțelese în sensul teoretic al amforei ideale din epoca romană timpurie; forma și dimensiunile amforelor cunosc însă o mare diversitate, ajungându-se uneori, în epoca târzie, la amfore de 30—40 litri⁵.

Amforele erau prin excelență vase de comerț în lumea romană. Vorbind strict, nu putem să le privim ca vase în sensul obișnuit (ca pe oale, câni, ulcioare, străchini), care au fost produse pentru întrebuințare zilnică, casnică. Amforele erau făcute nu după gustul publicului ci după marfa ce urma a fi transportată și răspândită în multe regiuni. De aceea se constată o lungă folosință a tipurilor și formelor, fără schimbări. În cele de mai sus rezidă marea greutate a clasificării cronologice numai după formă. Singură, forma amforelor trebuie interpretată cu precauție, față de restul olăriei. Mai multe tipuri și forme de amfore pot circula într-o mare arie, produse fiind în aceeași vreme pe proprietăți diferite⁶.

Totuși este posibil ca prin studiul unui număr de amfore bine determinate stratigrafic în săpături, în cât mai numeroase așezări, să se ajungă la unele termene cronologice. Este ceea ce încercăm noi în paginile ce urmează, pornind de la descoperirile stratigrafice de la Sacidava, în contextul analogiilor de-a lungul limesului dobrogean.

La Sacidava am descoperit, în cei cinci ani de săpături⁷, o extrem de mare cantitate de fragmente de amfore, pe care, după o migăloasă reconstituire pe baza unor repetate analogii, am izbutit să le încadrăm într-unul din tipurile scării tipologice-cronologice stabilite mai jos. Am descoperit și amfore întregi sau întregibile, mai puține la număr.

Amănunțele și detaliile tehnice, stratigrafice și liniile evolutive ne-au obligat la o clasificare a amforelor oarecum prea amplă, cu multe tipuri (13), cu toate că la prima vedere, în ansamblu, am putea recunoaște doar trei mari categorii: amfore globular-piriforme, amfore ovoide „cu coaste” și amforete. La o examinare mai atentă însă a tuturor

³ De obicei, amforele transportau vinuri, uleiuri, cereale. Stampilele și titluri picti din epoca romană timpurie, indică și alte produse: pește, fructe, nuci, piper, miere de albine, unguente, lapte, medicamente ș.a. Amforele târzii descoperite la edificiul roman cu mozaic din Constanța (Tomis) conțineau rășini diferite, colofoniu, terebentină, tămâie, smirnă și piroane de fier. (cf. A. Rădulescu, *Amfore cu inscripții de la edificiul roman cu mozaic din Tomis*, în *Pontica*, VI, 1973, p. 197—198).

⁵ A. Rădulescu, *op. cit.*, p. 202—203.

⁶ O recentă teorie de datare a amforelor se bazează numai pe modificările formei gurilor și buzelor, restul neavând importanță. (E. Pelichet, *À propos des amphores romaines trouvées à Lyon*, în *Zeitschrift für Schweizerische Altertumskunde und Kunstgeschichte*, VIII, 1946, p. 189—202, criticând metoda lui Dressel). Credem însă că este necesară stringerea tuturor datelor (formă, originea și limitele cronologice, arii de circulație, complexe închise, marfa conținută etc.).

⁷ C. Scorpan, *Săpăturile arheologice de la Sacidava*, în *Pontica*, VI, 1973, p. 267 și urm. *Idem*, *Sacidava — A New Roman Fortress on the Map of the Danube Limes*, în *Actes du IX-e Congrès international d'études sur les frontières romaines*, 1974, p. 109 (mai ales problemele stratigrafice, cronologice și topografice).

datelor o asemenea clasificare simplă nu rezistă, din cauza numeroaselor criterii ca și a interferențelor tipologice dintre categorii.

Și alți cercetători au ajuns la un număr mare de tipuri și variante. Amforele de la Iatrus, studiate și clasificate de B. Böttger se împart în numeroase grupe tipologice (nu mai puțin de 17 tipuri, cu variantele și subvariantele lor)⁸.

Scara tipologică adoptată de noi nu poate respecta o linie evolutivă continuă a amforelor, deoarece în stadiul actual al cercetărilor lipsesc numeroase verigi de legătură. Am încercat pe cât posibil criteriul cronologic de clasificare, considerându-l, în această etapă, cel mai potrivit pentru înțelegerea fenomenului tipologic. Astfel, fiecare tip a fost datat în funcție de cercetările arheologice făcute pe limesul scythic și în zone geografice mai apropiate Scythiei Minor, considerind îndreptățită constatarea potrivit căreia zona egeeană și cea pontică au un aspect cultural diferit de zone mai îndepărtate, ca de exemplu Italia, Spania, Franța etc.

Incadrările cronologice stabilite de diferiții cercetători sînt foarte largi (amforele piriforme cu striuri — date între sec. IV și începutul sec. VII e.n.). Am încercat totuși să restrîngem limitele atunci cînd datele stratigrafice sau analogiile mai sigure o permiteau.

Unele amfore și alte categorii de vase beneficiază de înregistrări sigure și observații stratigrafice atente — la Dinogetia, Capidava, Altinum, Sacidava. Așa este cazul și cu unele forme de la Histria date pe baza observațiilor stratigrafice între 570—610 e.n.

Meritoriu este faptul că unele tipuri răspîndite pe un mare spațiu din răsăritul imperiului, s-au descoperit în contexte arheologice închise (Edificiul roman cu mozaic și morminte tirzii din Constanța), sau ca încărcătură a unor nave scufundate (Halikarnassos)⁹.

Ne-am bizuit și pe experiența și observațiile personale în diferite depozite sau săpături (Sacidava, Tropaeum, Histria, Tomis)¹⁰.

Un catalog cuprinzător nu este posibil. Noi prezentăm tipuri și variante de la Sacidava — fiecare reprezentînd de fapt o cantitate con-

⁸ B. Böttger, *Die Importkeramik aus dem spätantiken Donaulimeskastell Iatrus in Nordbulgarien*, in *Actes IX Congress Limes*, p. 131. Mult mai dezvoltată lucrarea aceluiași autor, *Die Keramikfunde aus den Kastell Iatrus und ihr entwicklungsgeschichtlicher Zusammenhang mit der Spätantiken Keramik der Balkänländer*, în *Klio*, 48, 1967, p. 251 și urm. la care vom face permanente referiri. Pentru Bulgaria, a se vedea și I. Ciangova, *Amphores du Moyen Age en Bulgarie*, în *Izvestiia-Sofia*, XXII, 1959, p. 243—262, unde sînt prezentate și tipurile de amfore din sec. V-VII e.n. Pentru nordul pontic — I. B. Zeest, *Keramiceskaia Tara Bospora*, în *MIA*, 83, 1960.

⁹ La Bodrun (Halikarnassos) a fost cercetată o navă scufundată între anii 620—625 e.n., cu peste 1000 vase ceramice, datate cu ajutorul a 60 monede. G. F. Bass, cu ocazia unei vizite de lucru la Constanța, ne-a pus la dispoziție planșele și informațiile. Un raport preliminar a apărut în *Archeologischer Anzeiger*, 1962.

¹⁰ Al. Suceveanu, C. Scorpan, *Stratigrafia Histriei romane tirzii în lumina săpăturilor din 1969 și 1970 în sectorul central, Pontica*, IV, 1971, p. 155. C. Scorpan, *Fouilles archeologiques à Tropaeum Trajani, Zone C*, 1971, în *Pontica*, VII, p. 339. A. Rădulescu, C. Scorpan, *Săpăturile arheologice de la Tomis*, 1971—1974, în *Pontica*, VIII, (un raport preliminar și în *Pontica*, VI, p. 333).

siderabilă de amfore, întregi sau fragmentare. Rămîne o mare cantitate ce așteaptă să fie publicată de autorii în drept.

Pentru spațiile limitrofe menționăm în primul rînd lucrarea lui H. Robinson privind ceramica romană din Agora atheniană, apoi sumara dar precisă evaluare a lui Iacobson privind amforele din nordul Mării Negre, pe I. B. Zeest — parțial (pentru sec. IV e.n.) și excepționalele descoperiri ale unor nave pline cu materiale ceramice, scufundate una în sec. IV e.n., alta la începutul sec. VII e.n., publicate de George F. Bass. Aceste nave reprezintă pentru Pont complexe închise, datate peremptoriu pe baza monedelor, cu materiale ceramice din diferite categorii. Amforele și ceramica de la Sucidava (Oltenia) publicate de D. Tudor, ne-au oferit însemnate jaloane comparativ-cronologice.

CLASIFICARE TIPOLOGICO-CRONOLOGICĂ

Ordinea alfabetică reprezintă o încercare de clasificare după cantitatea descoperirilor de la Sucidava și de pe limes (amforele A, B și C sînt cu certitudine cele mai numeroase și cele mai răspîndite). Nu prezentăm însă amforele în ordinea alfabetică ci ținînd cont de criteriul cronologic al vechimii și duratei de existență a unui tip de amforă (amforele de la nr. I de tip E, sînt mai puțin răspîndite dar aparțin unei perioade de la începutul epocii romano-bizantine; tot așa tipul K (nr. II) are o evoluție veche, o dezvoltare în sec. IV, dar și prelungiri tipologice pînă în sec. VI e.n.).

I. TIP E (PL. I, 1—3)

La Sucidava au apărut fragmente, mai ales de gîturi de astfel de amfore, ușor și sigur de clasificat tipologic, pe nivelele IV și V (secolul V e.n.) și pe nivelul VI (sec. IV e.n.). În nivelul VII (din prima jumătate a sec. IV e.n.) încă nu am descoperit fragmente care ar putea aparține cu certitudine acestui tip de amforă.

Din punct de vedere tipologic, sînt amfore din pastă bej-roșcată sau cărămizie, cu pansa piriformă, alungită, jumătatea inferioară conică — ca profil — cu gîtul înalt îngustîndu-se spre gură, (tronconic înalt), cu buza îngroșată inelar și cu o șanțuire largă și adîncă dedesubt.

Toartele sînt înalte, verticale, prinse sub șanțuirea de pe gît, supraînălțate și frînte, sprijinite pe umărul puternic profilat al amforei. Fundul este sau conic sau înconjurat de un inel circular înalt. Caneluri largi pe gît și pansă.

La Piatra Frecăței, o amforă asemănătoare depusă într-un mormînt (nr. 110), sec. IV e.n.¹¹ (pl. I, 4). De asemenea la Constanța, într-un mormînt din sec. IV e.n.

¹¹ Petre Aurelian, *Săpăturile de la Piatra Frecăței*, în MCA, VIII, 1962, p. 565—589; idem, *Quelques données archéologiques concernant la continuité de la population et de la culture romano-byzantines dans la Scythie Mineure aux VI et VII-e siècles de notre ère*, în Dacia, NS, VII, 1963, p. 317—353; idem, *Mărturiile ale culturii Sintana de Mureș-Cerneahov în Scythia Minor*, în SCIV, XV, 1, 1964.

Un tip cunoscut la Histria și în spațiul răsăritean¹², de la mijlocul sec. III până în sec. V e.n. Datarea în sec. IV este asigurată și de unele descoperiri de la Tirgșor¹³ și Spanțov¹⁴. Interesant că la Sacidava și Capidava au apărut și fragmente de acest tip datate stratigrafic în sec. V e.n., la fel ca la Atena.

Amfora de la Piatra Frecăței se deosebește prin câteva trăsături de cele de la Sacidava, Constanța (necropolă și edificiul cu mozaic) sau de cele publicate de Robinson. Pasta, fundul și mai ales gîtul amintesc amforele timpurii (sec. II-III).

Deci direcția evolutivă generală a tipului E ar fi: de la amfora tip Frecăței (sec. IV, cu rădăcini în sec. II-III) la tipul Sacidava-Constanța (sec. IV și V e.n.).

În mod curios, tipul E nu este întilnit la Iatrus.

II. TIP K. (PL. I, 5—7, IX, 1—3)

La Sacidava, mai cu seamă în nivelele I, II, III, IV, dar și în nivelul VII. Dimensiuni: înălțime 60 cm, diametrul 30 cm. Corpul cilindric, lung, este decorat cu două grupuri de linii incizate paralele, unul în partea superioară, cel de al doilea în cea inferioară. Între cele două zone, apar vagi caneluri. Fundul are aspect conic. Gura este largă, fără gît, buză simplă. Toartele mici (urechiușe) sînt lipite de umăr și de corp, asemănîndu-se cu inele. Pasta, relativ bună, conține multe ingrediente și impurități. Are culoare roșie-cărămizie.

O variantă, foarte tîrzie, întilnită mai ales pe *limes* are clare urme de la un fel de barbotină. Asemenea forme au apărut și la Tomis și Histria dar mai cu seamă la Sacidava și la Tropaeum¹⁵. (pl. IX-3).

Pe baza unor descoperiri arheologice mai vechi, ca cele de la Histria, s-au datat la sfîrșitul sec. al VI-lea e.n., pe baza observațiilor stratigrafice și monede, care de altfel au strîns limitele încadrării cronologice între anii 570—610 e.n. (o amforă de acest tip se află la catedra de istorie universală din București).

¹² La Histria, în zona ER, au fost descoperite patru guri de astfel de amfore, datate precis stratigrafic în sec. IV (nivel datat între 250—376 e.n.). Informații Al. Suceveanu. Vezi și H. Robinson, *The Roman Pottery*, în *The Athenian Agora*, vol. V, 1959, pl. 15, K 113 (mijlocul sec. III e.n.), pl. 28, M 237 (sec. IV), pl. 31, M 303 (sec. V e.n.). I. B. Zeest, *op. cit.*, pl. XXXIII, 79.

¹³ Gh. Diaconu, *Tirgșor, necropola din sec. III-IV e.n.*, București, 1966, p. 70, Mormîntul 258, p. 83—84 și 276, pl. CXXVI/1.

¹⁴ B. Mitrea, C. Preda, *Necropole din sec. al IV-lea e.n. în Muntenia*, Buc., 1966, p. 38, M 64, p. 265, fig. 89/3.

¹⁵ *Histria*, I, fig. 389 (sfîrșitul sec. VI), *Materiale*, VII, fig. 11; G. F. Bass, pl. II/500 (navă scufundată la începutul sec. VII e.n.); Iacobson, *Sov. Arh.* XV, 1951, p. 325—345, fig. III (sec. VI-VII). O amforă de acest tip, întreagă, fără gît, cu *dipinti* pe corp și cu barbotină pe gură și umeri și fragmente de gură, au apărut la Histria în zona ER, pe nivelul sec. VI e.n. Le-am studiat prin bunăvoința lui Al. Suceveanu.

Şase exemplare de amfore cilindrice, înalte, fără gît, din tipul cu barbotină, s-au descoperit în depozitul cu mărfuri de la edificiul cu mozaic din Constanţa (sec. VI e.n.).

La Constanţa, în complexe funerare din sec. VI e.n. recent cercetate¹⁶, au fost descoperite asemenea amfore, cu corpul cilindric în formă de „torpilă“ (înălţimea = 1,4 m şi diametrul = 0,30 m), cu buton conic la fund, gît cilindric şi două toarte mici. Pe gît (la nivelul de prindere a toartelor) se află un brîu de 10—15 linii incizate, paralele (ca un portativ). Pe suprafaţă, au un strat de vopsea gălbuie-albicioasă, caracteristică sec. VI e.n. Descoperiri identice s-au făcut la Argamum (capul Dolojman) datate de asemenea în sec. VI e.n. La Iatrus lipsesc, cu toate că profilul unor guri de amfore amintesc vag tipul K mai timpuriu¹⁷.

Amfore de acelaşi tip („torpilă“) dar cu gîtul şi buza lucrate mai atent şi mai diferenţiat, aparţin unor secole anterioare (III-IV e.n.). Ele au dimensiunile: înălţimea variază între 1,03 m — 1,20 m, iar diametrul între 0,30—0,39 m.

Acest ultim tip, cu variantele sale, este cunoscut prin descoperiri făcute mai de multă vreme şi în alte centre de civilizaţie romană¹⁸. Important este un exemplar găsit la Atena, datat după distrugerea Atenei în 267 e.n.¹⁹. De asemenea, studii consacrate descoperirilor similare din Italia, de la Roma şi de la Pompei²⁰, confirmă datarea încă din sec. III e.n. Lamboglia comentînd tabloul lui Dressel admite aceeaşi datare²¹.

Subliniem din nou descoperirea unor fragmente din asemenea amfore torpilă, dar fără angobă albă, la Sacidava, în nivelele sec. IV e.n.²².

De asemenea, variante ale acestui tip persistă în apusul Europei²³.

III. TIP I (PL. II, 1—2)

Amfore cu pansa ovoidală alungită, dar avînd jumătatea inferioară mult mai largă. Pastă bej sau cărămizie. Fundul terminat de obicei cu

¹⁶ N. Cheluţă-Georgescu, *Complexe funerare din sec. VI e.n. la Tomis, Pontica*, VII, 1974, p. 363.

¹⁷ Pentru Argamum, informaţii M. Coja. B. Böttger, *op. cit.*, p. 132, fig. 2/tip O.
¹⁸ H. Robinson, *The Roman Pottery*, în *The Athenian Agora*, vol. V, 1959, pl. 19. V. R. Grace, *Amphoras and the Ancient Wine Trade*, Princeton, 1961, fig. 37.

¹⁹ Grace, *loc. cit.*

²⁰ Fausto Zevi, *Appunti sulle amfore romane*, în *Archeologia Classica*, XVIII, fasc. 2, Roma, 1966, p. 223, pl. LXXVIII, tip. 27.

²¹ N. Lamboglia, *Sulla cronologia delle amfore romane di eta repubblicana*, în *Rivista di Studi Liguri*, XXI, nr. 3—4, 1955.

²² C. Scorpan, *Sacidava*, p. 277. De remarcat un fund tipic de astfel de amforă, cu striuri la bază, terminat tronconic, descoperit la Capul Dolojman, pe nivelul din sec. IV e.n. M. Coja ne-a permis să vedem acest fragment.

²³ M. D. del Amo Guinovart, *La necròpolis de Pere Martell*, *Boletín Arqueológico*, IV, 113—120, 1971—1972, (Tarragona), p. 161, fig. 24—30 (sec. IV—V). Mercedes Vegas, *Cerámica comun romana del Mediterráneo occidental*, Barcelona, 1973, p. 141, tip 57, fig. 2 (sec. IV e.n.).

buton conic. Poate fi acoperită cu caneluri mai dese sau mai distanțate. Uneori lipsește orice ornamentare.

Fragmente mai elegante de pansă și gîturi cilindrice mai înalte, au apărut la Sacidava pe nivelele VI și V (sec. IV e.n.) în secțiunea III și 7L. Forme mai neîngrijite, dar și mai numeroase s-au descoperit deopotrivă pe nivelele IV-II în secțiunile I, II, III, VIII, IX ș.a. (deci sec. V și mai ales VI e.n.).

TIP I, VARIANTA 1 (PL. II-1)

Formă îngrijită. Amforă de mai mari dimensiuni, cu pansă încăpătoare, cilindrică, lărgindu-se în partea inferioară abia simțit, terminată în buton pronunțat conic. Acoperită cu largi și adînci caneluri. Gîtul cilindric regulat, cu gura mărginită de o buză dublu îngroșată-inelar. Variantă ceva mai răsbindită.

O amforă asemănătoare descoperită la Tomis. Dată : sec. IV-V²⁴. Analogii și la Histria²⁵.

TIPUL I VARIANTA 2 (PL. II, 2)

Aspect general primitiv, neîngrijit. Corp alungit, neornamentat, mai larg în jumătatea inferioară (aspect nefiresc, nearmonios). Gîtul scurt, larg, cilindric, cu buza îngroșată-manșon.

Edificiul cu mozaic din Tomis. Dată : sec. VI²⁶.

TIP I, VARIANTA 3

Ca mai sus, dar corpul mai cilindric, cu profil mai armonios ; caneluri orizontale, distanțate, regulate.

Tomis (I = 55 cm, d = 20,6 cm). Inscricția roșie de pe umăr confirmă datarea în sec. VI e.n.²⁷.

Avînd în vedere pasta, linia generală a profilului, dimensiunile și ordonarea canelurilor, am putea foarte ușor susține în aceste forme

²⁴ Grace, *op. cit.*, fig. 37 (după anul 267 e.n.). G. F. Bass și Fr. van Doorninck jr., *A Fourth-Century Shipwreck at Yassi Ada*, pl. 2, fig. 8-9, în *AJA*, 75, 1971, p. 27-37. La H. Robinson, variante ceva mai elegante, pl. 29, M 273, pl. 30, M 305 (sfîrșitul sec. IV — începutul sec. V e.n.). La Tomis inv. nr. 19610.

²⁵ *Histria*, I, fig. 378, sec. VI e.n. Zeest, pl. XXXI, 75.

²⁶ H. Robinson, *loc. cit.*, p. 115, pl. 32, M. 328-330. V. R. Grace, fig. 66. D. Tudor, *op. cit.*, fig. 143/4. Tomis — inv. nr. 8044. La *Böttger, Klio*, 48, p. 275-276, o variantă a tipului B, din sec. IV-V e.n.

²⁷ H. Robinson, *op. cit.*, p. 32/M 328-330. Tomis — inv. nr. 12611.

ale tipului I₁ (cele din sec. IV-V) legături și rădăcini ale amforelor tip B (cu „coaste“), atît de răspîndite în sec. VI e.n.

IV. TIP N (PL. II, 5 ; IX, 4)

Amfore de mai mici dimensiuni, din pastă gălbuie sau roză, uneori roșietică, cu corpul piriform, alungite, cu fundul ascuțit, lunguiet. Uneori prezintă inscripții de culoare roșie sau șocolatie.

Unele variante, sînt ornamentate cu caneluri pe tot corpul. Multe analogii la Capidava, Constanța, Histria. Datare : sec. V-VII e.n.²⁸.

O amforă de la Constanța, are caneluri regulate, fund ascuțit prelung și tot corpul acoperit cu o angobă crem-verzuie. Amforeta conținea un tezaur monetar din timpul lui Theodosius I ceea ce susține datarea pînă la sfîrșitul sec. IV e.n.²⁹.

La Sacidava, mai ales funduri și gîturi de asemenea tipuri intermediare între amforele mari globulare-piriforme și amforete s-au găsit, dar mai rar, pe nivelele IV, III, II, I, I₂ (sec. V-VI e.n.).

V. TIP O (PL. II, 3, 4, 7)

Amforă modelată în pastă fină, roș-maronie, conținînd mica. Are o formă ovoidal-alungită, cu jumătatea inferioară lungă și îngustîndu-se pînă la un buton mărginit pe o muchie reliefată. Gîtul foarte îngust, gura mărginită de o buză lată, evazată aproape orizontal. Două toarte mici, pe gît.

Ornamentarea este mai deosebită. Pe umăr are striuri fine, dar restul pansei prezintă la distanțe neregulate (micșorîndu-se spre fund) muchii în relief circulare, delimitînd calde adîncituri. Dimensiuni mijlocii.

La Sacidava, în nivelele V și VI (sec. IV-V e.n.) dar și în nivelul III (mare incendiu) din S I.

La Dinogetia, mai multe exemplare tipice, au fost descoperite în stratul de incendiu din sec. VI e.n.³⁰.

H. Robinson stabilește în mod convingător că acest tip de amforă are o lungă evoluție încă din sec. III e.n. pînă în sec. VII e.n.³¹.

²⁸ Histria, I, fig. 387 ; Materiale, VII, fig. 11/2, 4 ; D. Tudor, *op. cit.*, p. 462, fig. 143/6—9. Iacobson, *op. cit.*, fig. 2. Histria — 52 cm. înălțime și 15 cm. diametru. Capidava — inv. nr. 5147 și 5150. Tomis — inv. nr. 4646, 15039, 15044, 15043.

²⁹ Informație R. Ocheșeanu.

³⁰ I. Barnea, *op. cit.*, fig. 8/2 și 12/1. G. F. Bass, Fr. van Doorninck, *op. cit.*, pl. 2, fig. 25 (sec. IV). Inedită la Grace, *op. cit.*, fig. 67 (sec. IV).

³¹ H. Robinson, *op. cit.*, pl. 28, M 255, 246, 277 (sec. IV), pl. 31, M 307 (o variantă sec. V), pl. 33, M 335 (sec. VI), pl. 34, M 373 (sec. VII), pl. 40, P 12863. La pl. 41, evoluția acestui tip (cu mica în compoziție) încă din sec. III (cu o toartă) pînă în sec. VI-VII (cu două toarte).

VI. TIP H (PL. II, 6)

Amforă globulară, aproape *sferoidală*. Din pastă bej-cărămizie. Urmele unei angobe alburii. Fundul e rotund. Gîtul lipsește și gura este mărginită de o buză înaltă, dreaptă, ușor îngroșată. Două toarte groase, curbate ca niște apucători-urechiușe sînt fixate pe umărul amforei. Întregul corp al recipientului este acoperit de caneluri concentrice, adînci, rotunjite și pronunțate, ceva mai distanțate pe mijlocul pansei. Dată : sec. VI e.n., dar cu o lungă evoluție³².

La Sacidava, cîteva fragmente numai pe nivelele sec. VI e.n., după care se poate ușor reconstitui profilul tipului H.

VII. TIPUL A

Este cel mai răspîndit tip de amforă în Dobrogea romano-bizantină.

De dimensiuni relativ mari comparativ cu celelalte tipuri, din pastă bună, omogenă, în general de culoare cărămizie, nuanțele variînd de la bej și gălbui-deschis la roșiatic-brun sau roșu. Amforele au corpul încăpător, bombat-globular (sau piriform), cu umerii reliefați îngustîndu-se ușor spre fund. Fundul este rotund, neted sau terminat cu un mic buton. Forma gîtului nu prea înalt, general cilindrică, lărgindu-se spre umerii vasului, diferă de la o variantă la alta. Toartele scurte, sînt prinse direct sub buza vasului sau puțin mai jos, pe gît și se termină pe umeri.

Ornamentarea constă din striuri concentrice, dese, înguste și adînci, drepte sau în val. Decorul acoperă aproape întreg corpul (de la baza gîtului sau de la umeri pînă aproape de fund) sau o zonă mai îngustă în dreptul umerilor sau pe mijlocul pansei.

Atît forma și linia profilului, cît și gîtul, buza și ornamentarea ne permit o subîmpărțire pe variante și ne oferă, pe baza unor observații stratigrafice, indicii evolutiv-cronologice.

VARIANTE

A 1 (pl. II, 8, 9 ; IX, 5, 7). Gît tronconic, lărgindu-se la bază, gura în formă de pîlnie evazată, pronunțată. Corpul e globular cu tendință de alungire (spre cilindric), de dimensiuni mai mari decît a celorlalte

³² Pentru Dobrogea, își găsește analogii la Histria, cf. Em. Condurachi și colaboratori, *Șantierul arheologic Histria*, în *MCA*, VII, p. 240 — găsit în sectorul D 5 și D 6 ; *Histria*, I, p. 458, fig. 385 — exemplar descoperit într-un strat de civilizație din sec. VI. Un exemplar fragmentar se află în Muzeul național de antichități din București. Cf. și D. Tudor, *Oltenia romană*, (Sucidava), p. 462, fig. 143/5 (sec. IV-VI) ; cf. H. Robinson, *op. cit.*, pl. 15, K 108 (datat la mijlocul sec. III e.n.). La Tomis inv. nr. 8063.

variante. Fund rotund cu buton ascuțit. Partea superioară ornamentată cu striuri-caneluri (cu muchii uneori applatizate) (pl. X, 1).

Dimensiuni medii : înălțimea = 60 cm, diametrul = 40 cm.

Fiind una dintre cele mai răspândite forme de amforă romano-bizantină, cunoaștem numeroase descoperiri : la Oltina (Altinum)³³, la Capidava, Dinogetia³⁴, Ulmetum³⁵, Histria³⁶, Constanța, Mangalia, Capul Dolojman (Argamum), Iatrus (tip B, faza C).

Majoritatea acestor descoperiri aparțin sec. V și mai ales VI-VII e.n. Dar evoluția acestui tip poate fi surprinsă încă din sec. IV e.n.³⁷. La Sacidava, numai pe nivelele sec. VI³⁸.

O subvariantă (pl. II, 9) rară, a tipului A₁, are corpul globular, turtit la poli, cu umerii — drept urmare — foarte largi. Gîtul este mai scund, tronconic, presat, gura în formă de pîlnie. Fund rotund cu buton. Striuri numai pe umăr. Analogii la Tomis³⁹. Aparține secolului VI e.n.

A 2 (pl. II, 10 ; IX, 8, 9). Gît asemănător cu A₁, dar tronconic mult mai înalt, gura mai puțin pronunțată. Fundul rotund, neted. Ornamentată cu striuri adînci și dese, *vălurite*, în jumătatea superioară sau pe mijlocul corpului (pl. X, 2). Spre fund, uneori caneluri largi. Dimensiuni asemănătoare. Datate : sec. VI și VII e.n.

Descoperiri la Sacidava⁴⁰, Dinogetia⁴¹, Tomis⁴², Histria⁴³. De fapt, fragmente extrem de numeroase apar în orice săpătură efectuată în așezări din sec. VI e.n. Tipul A₂ nu se întîlnește la Iatrus și nici la Atena.

A 3 (pl. III, 1, 2 ; IX, 9). Gîtul se deosebește de varianta A₁. Este mai înalt, cilindric îngust, lărgindu-se ușor la bază. Gura simplă. Corp globular, piriform, fund rotund. Umărul decorat cu striuri dese, fine, concentrice. O *subvariantă* este decorată pe umăr cu o bandă îngustă de 3—4 striuri fine, ce coboară în spirală. Dimensiuni asemănătoare.

³³ M. Irimia, *Cuptoarele romano-bizantine de la Oltina, Pontica*, I, p. 393, fig. 13.

³⁴ I. Barnea, *L'incendie de Dinogetia au VI-e s., Dacia*, X, 1966, p. 242, fig. 5.

³⁵ V. Pârvan, *Inceputurile vieții romane la gurile Dunării*, Buc., 1923, p. 149, fig. 74.

³⁶ *Histria*, I, p. 459, fig. 384.

³⁷ Henry Robinson, M 235 — p. 106, pl. 40 ; M 272 — p. 109, pl. 40. Evoluție vizibilă încă din prima jumătate a sec. IV e.n. La Iatrus, tip. 8, sec. V și VI e.n., datate stratigrafic) dar se presupune o evoluție încă din sec. IV-V, din amforele globulare cu caneluri late și diametrul maxim în partea inferioară (tip I la Sacidava) — Cf. Böttger. *Klio*, 48, 275—277.

³⁸ C. Scorpan, *Sacidava*, p. 314, fig. 36/3, inv. nr. 3461.

³⁹ Inv. nr. 7883.

⁴⁰ C. Scorpan, *Sacidava*, p. 276.

⁴¹ I. Barnea, *L'incendie...*, p. 251, fig. 12/7.

⁴² Edificiul cu mozaic și șantierul arheologic Tomis — parcul catedralei

⁴³ *Histria*, I, p. 459, fig. 383 (sfîrșitul sec. VI).

La Sacidava, tipul A_3 numai pe nivelele I, II și III.

Descoperiri la Sacidava, Tomis și Histria ⁴⁴.

Dacă urmărim forma gîtului, tipul și ordonarea striurilor ajungem să observăm o evidentă evoluție de la amfora A_1 (cu striuri paralele) de la pl. II, 8, 9, prin forma intermediară A_3 — pl. III, 1, 2, la amfora A_2 (cu striuri vălurite) — pl. II, 10. Fapt ce se verifică și cronologic. Tipul A_1 , cel mai răspîndit, cu evoluție încă din prima jumătate a sec. IV e.n., duce mai tîrziu în sec. VI e.n., la variantele A_3 (mai rară) și la A_2 — cu striuri vălurite (ce cunoaște din nou o mare răspîndire pe limes-ul scythic, paralelă cu A_1).

VIII. TIP B (PL. III, 5—8 ; X, 3—6)

Sînt amfore modelate dintr-o pastă gălbuie-albicioasă, bej, de aspect cretos, (uneori denumite „de caolin“). Corpul este piriform-ovo-ideal, regulat, lucrat uneori cu atenție. Gîtul nu prea înalt, cilindric. Buza simplă, ușor îngroșată. Fundul rotund, neted, fără buton. Toartele, scurte, prinse sub buză sau pe mijlocul gîtului și pe umeri, vertical.

Caracteristică este ornamentația, constituită din briuri reliefate orizontale, distanțate regulat pe corpul amforei, dînd impresia unor inele late (2—4 cm) suprapuse (așa numitele „coaste“). Deseori prezintă inscripții, cu culoare roșie, pe gît și pe umeri.

La Sacidava am descoperit o astfel de amforă întregă, pe nivelul din prima jumătate a sec. VI (N III). Are o lungă și complicată inscripție cu roșu pe gît și pe umăr. (pl. III, 7 ; X, 4). Dimensiuni : I = 51 cm, d = 28 cm ⁴⁵.

Tot la Sacidava a apărut partea superioară a unei amfore tip B cu inscripție roșie pe ambele părți (pl. III, 8 ; X, 6). Nivel sec. VI, cea de a doua jumătate (NI) ⁴⁶. Analogii numeroase. Mai multe exemplare la Histria ⁴⁷, la Constanța ⁴⁸, la Carsium, Capidava, Ulmetum, Dinogetia ⁴⁹.

La Oltina, s-a descoperit în anul 1967, în praefurnium-ul cuptorului nr. 1, datată în sec. VI (pl. X, 5), o amforă tip B ⁵⁰. Dimensiuni : înălțimea 49,5 cm, diametrul maxim 24,8 cm. Pe întregul corp apar așa zisele „coaste“, mai dese pe umăr și spre fund, mai rare pe corpul propriu-zis. Pasta bună, gălbuie-cărămizie, are nisip și ingrediente. Pe gît poartă o inscripție scrisă cu vopsea roșie.

⁴⁴ Analogii și la G. F. Bass, pl. VII.

⁴⁵ Inv. nr. 20148.

⁴⁶ Inv. nr. 20151.

⁴⁷ *Materiale*, VII, fig. 240.

⁴⁸ Inv. nr. 6659, 6661, 7889, 15039, 17582, 17642.

⁴⁹ Carsium = în Muzeul de arheologie Constanța, R. Florescu, *Capidava*, Ed. Meridiane, fig. 22. Ulmetum = V. Pirvan, *Inceputurile...*, p. 199, fig. 74. Dinogetia = Numeroase fragmente nepublicate, acum în depozitele șantierului.

⁵⁰ M. Irimia, *op. cit.*, p. 394, fig. 14. inv. nr. 17514.

Acest tip se datează în sec. VI-VII e.n. Dată confirmată și la Atena⁵¹, Bodrun (Helikarnassos)⁵² cit și după cele din nordul-pontic⁵³. Din cercetările ultimilor ani, și chiar a altora mai vechi, s-a constatat că acest tip de amfore a avut o largă răspindire atât în Dobrogea cât și în bazinul Mării Negre.

Deosebit de interesantă este o amforă de tip B („cu coaste“), descoperită pe nivel de sec. VI e.n., la Piatra Frecăței, care prezintă fundul rotund cu o alveolare și buton central (așa numit „umbo“). Este o descoperire unică și inedită, asupra semnificației căreia vom reveni.

IX. TIP C (PL. IV, 1—3; X, 7—9)

La Sacidava, pe nivelele III, II, I, I₂, I₁ (sec. VI și VII). Amfore de mai mici dimensiuni, cu pereți groși din pastă roșiatică-brună. Au un corp *piriform alungit*, cu profilul neglijent, asimetric, *grosolan modelat*, cu toarte neîngrijit lucrate. Corpul are uneori caneluri largi, inegale; acoperit de cele mai multe ori de o angobă (o vopsea) de culoare albă, de la care au rămas urme de pensulă sau perie. Dimensiuni variabile. (lungimi între 34 cm și 60 cm).

Descoperite aproape peste tot. (Sacidava, Capidava, Tropaeum, Piatra Frecăței, Iatrus). Databile cu certitudine în sec. VI-VII e.n.⁵⁴.

X. TIP D (PL. IV, 5; XI, 2—5; V, 1)

Un tip aparte de amforă romană tirzie a fost descoperit la *Sacidava* (Musait), pe cel de al IV-lea nivel (datat în cea de a doua jumătate a sec. V e.n.)⁵⁵.

⁵¹ H. Robinson, *op. cit.*, p. 115, M 333, o datează la începutul sec. VI e.n.

⁵² Descoperirea de la Bodrun (Halikarnassos) a lui G. F. Bass, *loc. cit.*, pl. VI, A, B, C, o atribuie cu deplină certitudine chiar la începutul sec. al VII-lea.

⁵³ A. L. Iakobson, *op. cit.*, p. 330, fig. 3/14. La Iatrus, acest tip lipsește; în Bulgaria, analogii ale tipului B — „cu coaste“, la Salanovzi și Varna (cf. Ciangova, *loc. cit.*). Referindu-se la amforele de acest tip descoperite în alte părți (Varna, Atena, Kersones, Sucidava), Böttger le încadrează (total greșit, neținând cont nu numai de formă, dimensiuni, inscripțiile cu vopsea roșie dar mai ales de pasta albicioasă-gălbuie, cu caolin) în tipul A (adică C la Sacidava) — cf. *Klio*, 48 p. 266—268. În lucrarea mai recentă, din *Actes...*, discuția asupra tipului cu coaste (B la Sacidava) nu mai apare. În orice caz între amforele B și C există deosebiri categorice (în plus, pereți subțiri, fini la B și foarte groși și duri la C).

⁵⁴ La edificiul cu mozaic, la Sacidava și Tropaeum, în săpăturile noastre. De asemenea, *Histria*, I, fig. 379; I. Barnea, *op. cit.*, fig. 8/1—3; Iakobson, *op. cit.*, p. 326, fig. 1/1 și fig. 2 (sec. VI-VII). La Grace și Robinson, tipul acesta lipsește. La Iatrus, o amforetă în formă de pară cu fund ascuțit (cf. Böttger, *Klio*, 48, p. 270, nr. 22). În Bulgaria și la Obzor și Preslav (cf. Ciangova, *loc. cit.*). Analogii și la Tarsus (cf. H. Goldman, *Excavations at Gözli Kule, Tarsus*, 1/2, *The Pottery*, Princeton, New Jersey, 1950, p. 278, fig. 209, 831. E posibil ca formele tip C mai grosolane și deformate să provină din formele elegante ale tipului L, având în vedere și vechimea mai mare a amforelor tip L. Pentru amforele și amforetele tip C, cu o atât de mare diversitate, am putea totuși sesiza o evoluție de la argilă roșie fină la galben-marونیu cu angobă albicioasă.

⁵⁵ C Scorpan, *Sacidava*, p. 288, fig. 36/4. Inv. nr. 19598.

Amfora are dimensiuni mari (înălțimea corpului = 80 cm și diametrul maxim = 65 cm).

Dintr-o pastă omogenă, de culoare roșiatică. Are corpul globular-piriform, cu profil elegant și proporții armonioase. Gîtul e larg, relativ cilindric, lărgindu-se spre umerii amforei, cu marginea simplă și buza ușor îngroșată inelar. Fundul este rotund, neted.

Este ornamentată cu caneluri înguste și adînci, regulate, uniforme, dispuse în două zone, una pe umeri mai jos de toarte și alta spre fund, ceva mai îngustă.

Toartele, groase și puternice, arcuite, sînt și ele decorate, pe fața lor exterioară, cu dungi în relief, paralele, longitudinale, încadrate într-un cîmp oval alungit (ca o ștampilă).

Un tip neîntîlnit pînă acum decît la Sacidava și Dinogetia⁵⁶. Totuși, fragmente din asemenea amfore (din pansă și toarte) au fost descoperite la Tomis, în timpul săpăturilor de la edificiul cu mozaic. Variante ale tipului D au fost descoperite și la Capidava (inv. nr. 5545; I = 35 cm, d = 28 cm).

Datarea acestui tip este asigurată pentru sec. V (Sacidava) și sec. VI (Dinogetia).

La originea amforei tip D se află, credem, un tip intermediar (D₁ — pl. IV, 6) cu o formă globular-piriformă, încăpătoare, din pastă roșiatică. Gîtul larg și scurt, îndesat, se termină cu o buză orizontală, plată, inelară, ușor spre manșon, imediat sub care se conturează două dungi circulare în relief, ce amintesc amforele romane timpurii. Toartele sînt arcuite, ușor supraînălțate, prinse sub buză și pe umăr. Fundul alungit, se îngustează și se termină într-un vîrf buton.

Striuri largi, distanțate și neregulate, acoperă întregul corp al vasului.

Interesant că toartele groase, ovoidale în secțiune, sînt ornamentate cu dungi longitudinale, paralele, în relief. Asemănarea cu toartele amforelor de tip D (sec. V) de la Sacidava este evidentă, ceea ce reprezintă încă un criteriu de datare.

Din tipul D₁, două amfore au fost descoperite la Mangalia, sec. IV-V e.n.⁵⁷.

XI. TIP F (PL. IV, 4)

La Sacidava, pe nivelul IV și I. Amfore cu pansa ovoidal-alungită, oarecum bitronconică, de dimensiuni mijlocii (înălțimea = 42 cm). Corpul e acoperit cu caneluri largi. Gîtul este relativ cilindric, buza evazată și ușor îngroșată. Toarte grosolane prinse sub buză și pe umăr. Fundul este plat, ceea ce o deosebește de restul tipurilor.

⁵⁶ I. Barnea, op. cit., fig. 8/6 și 15/6, 7.

⁵⁷ C. Iconomu, în Pontice, I, p. 248, fig. 12 și 13. Aproprieri și cu M 235 și M 272 la H. Robinson, op. cit.

Un exemplar intermediar între tipul F cu caneluri și fund plat și tipul B „cu coaste” îl reprezintă amfora de la Dinogetia descoperită în complexul A, camera I⁵⁸.

Numeroase exemplare similare, s-au descoperit în alte centre, între care Histria (unde pe o variantă se citește un grafit : CEMNOY)⁵⁹, Capidava (inedit) și Dinogetia.

Pretutindenii s-au descoperit în straturile de cultură romano-bizantină aparținând sec. VI-VII, ceea ce a îndreptățit încadrarea cronologică⁶⁰.

Varianta F₁. O amforă aproape întreagă (lipsă gura și toartele) descoperită la Sacidava în S I, pe N IV (cr. 16—19) în strat gros de cenușă nivelată. Dată: sec. IV-V e.n. Amforă cu profil elegant, piriform, cu umerii pronunțați, gât îngust, înalt, cilindric. Fund inelar. Pasta bej-cărămizie, densă, cu suprafața aspră. Urme de ardere secundară. Înălțimea = 48 cm. Diametrul maxim — umeri = 28 cm. Diametrul fundului = 10 cm. (inv. nr. 20877). Formă inedită. (pl. XI, 1).

Analogii evolutive în epoca romană timpurie, în amforele cu picior plat sau inelar și gât înalt, îngust și cilindric.

XII. TIP L (PL. V, 2—4, 6 ; IX, 2)

Descoperite pe N III (incendiu). Amfore remarcabile ca execuție din pastă bună, omogenă, gălbuie sau roșiatică. Au corpul cilindric alungit, fundul ascuțit terminat cu buton, gâtul cilindric și buza în forma unui manșon evazat. Toarte mici, elegante. Pansa cu caneluri largi, regulate. Dimensiuni medii : I = 60 cm, d = 20 cm.

O amforă din acest tip a fost descoperită la Dinogetia, în camera VI, incendiată în sec. VI e.n., cu înălțimea = 60 cm și diametrul = 18 cm⁶¹. Asemănare de situație cu Sacidava.

O descoperire inedită la Histria, datată (pe baza monedelor de la Mauriciu Tiberiu și Focas — în strat) în primul deceniu al sec. VII e.n.⁶²

La Iatrus o amforă aproape identică (tip A) aparține fazei B (sec. IV-V e.n.)⁶³.

⁵⁸ I. Barnea, *op. cit.*, p. 240.

⁵⁹ Fig. 377 — *Histria*, I, p. 457.

⁶⁰ *Histria* I. *loc. cit.*, H. Robinson, *op. cit.*, p. 118, M 94, 336, 234 (analogii cam aproximative). A. L. Iacobson, *op. cit.*, fig. 2. I. Barnea, *Incendiul...*, p. 244 și urm., fig. 8 și 3. G. F. Bass, pl. III/357 ; la Dinogetia, în *Dacia*, 7—8, 1937—40, p. 414, fig. 17/2.

⁶¹ I. Barnea, *op. cit.*, p. 248, fig. 10/1.

⁶² *Histria*, I, fig. 388 ; G. F. Bass, pl. III/358. O evidentă tradiție a amforelor „torpile”.

⁶³ Böttger, *Actes...*, p. 132, fig. 1, tip A. In *Klio*, 48, p. 263—265, nr. 9, 10, 18, 19, datate la sfârșitul sec. V și prima jumătate a sec. VI. La Sudža, în sec. V, la Kolarovgrad în sec. VI (cf. Iacobson, p. 327, fig. 1/2). La Novae, cu *dipinti*, sec. V-VI (cf. K. Majewski, în *Archeologia, Warszawa*, XIV, 1963, p. 151—201, fig. 25 și 26).

O variantă — L₁ — (pl. V, 5, 6), cu o formă totuși neobișnuită, din pastă bună, roșiatică, au corpul mult alungit, îngust și înalt, cu o pronunțată îngustare-gituire pe mijlocul pansei. Fundul ascuțit, conic. Dimensiuni medii : I = 60—70 cm și d = 20 cm. În general neornamentate, rareori caneluri spre fund.

Descoperite la Sacidava, Histria⁶⁴, Constanța⁶⁵. Datare : sec. VI-VII.

O variantă, cu gît tronconic mai înalt și toarte mai mici, la Dinogetia. De asemenea sec. VI-VII e.n.⁶⁶. (pl. I, 8).

XIII. TIP G (PL. V, 7 ; XI, 6, 7, XI-A)

Amforă cenușie, descoperită la Sacidava, pe nivel și în context din sec. V e.n.⁶⁷ (pl. XI-A) (în secțiunea L 7, N IV). Inv. nr. 20144.

Este confecționată din pastă cenușie de bună calitate, densă, sonoră și omogenă — fără impurități. Urme de ardere secundară.

Are o formă globulară. Profilul pansei prezintă unele asimetrii. Gîtul este scurt, cilindric-larg, gura mare cu buza îngroșată. Două toarte groase, răsucite în torsadă.

Decorația merită o atenție deosebită. Pe gît are o bandă de nervuri în relief. Pe umărul larg, bine profilat, numai pe o parte în spațiul dintre cele două toarte, are o linie în val cu sinusurile mari și neregulate, obținută prin incizie adîncă.

Fundul este rotund — cu o ușoară albiere ce are în centru un buton (așa numit „umbo“). Dimensiuni : I = 40 cm, D. M. = 29 cm.

O variantă : amforă globulară, descoperită la Oltina, în *praefurnium*-ul unui cuptor de ars ceramică din sec. VI e.n.⁶⁸. (pl. XI, 7 ; V, 7).

Dimensiunile sînt următoarele : înălțimea = 37 cm, diametrul maxim = 30 cm.

Are corpul piriform, aproape globular, gîtul scurt, larg, cilindric și buza plată îngroșată ca un manșon cu trei nervuri inelare. Toarte sînt groase, arcuite aproape în unghi drept, răsucite în torsadă. Fundul este plat-concav, cu inel marginal. Este lucrat dintr-o pastă gălbuie-cenușie, destul de omogenă dar cu impurități fine. Ornamentată cu caneluri rare pe gît și patru adînci și largi pe partea superioară a pansei.

La Iatrus există astfel de descoperiri (o amforă globulară, înaltă de aprox. 35 cm, cu fund plat inelar și ornamentare în registre pe umăr) — tip C, faza C (sec. V—VI)⁶⁹.

⁶⁴ Histria, I, fig. 386. cf. și Zeest, pl. XL, 103.

⁶⁵ Inv. nr. 2502, 2503, 15034.

⁶⁶ I. Barnea, *L'incendie*, fig. 4/1. Cf. și Iakobson, *op. cit.*, fig. 4.

⁶⁷ C. Scorman, *Sacidava*, p. 316, fig. 37/2.

⁶⁸ M. Irimia, *Pontice*, I, p. 394, fig. 15.

⁶⁹ Böttger, *Klio*, 48, p. 281—82, pl. XVI, tip C, datat între 370—420 e.n. În *Actes...*, fig. 1, p. 132. Ceramică considerată de producție locală (în special cea cenușie).

Asupra acestui tip de amforă, mai ales cel cenușiu cu „umbo“, vom reveni pe larg, ceva mai jos. (pl. XI, 8 și XI-A, 3).

La baza acestor forme de amfore cenușii sau roșietice globulare se află unele amfore mai timpurii, cu fund inelar. Amfora de la pl. V, 8 (descoperită la Constanța), din pastă roșie, gît cilindric, toarte în torsadă, striuri pe umăr dar cu fund inelar se apropie evident de cea de la Oltina sau Sacidava. Ea se datează în sec. IV.

O formă mai timpurie, dar cu buza în pîlnie, răsfrintă și o pastă superioară, la Dinogetia (SCIV, 1—2, 1953, p. 264—65, fig. 24/1), datată în sec. II e.n.

Evoluția este clară : sec. II — Dinogetia, sec. IV — Tomis, sec. V — Sacidava, sec. VI — Oltina.

* * *

După mijlocul sec. al III-lea, moment de răscruce la Dunărea de Jos, formele bune, cu înfățișare elegantă, pe care le au amforele din tipurile datate pînă în sec. III e.n., vor fi înlocuite cu tipuri de o înfățișare globular-piriformă, — între care cele cu striuri ocupă un loc important în sec. IV—VII e.n.

Epoca veacurilor IV-VII ne-a lăsat o abundență de amfore, cele 13 tipuri prezentate mai sus fiind o dovadă concludentă. Apar tipuri și variante numeroase, grosolane, dar cu un format totuși adecvat celor mai diferite utilități practice. Trecerea către formele specifice feudalismului timpuriu este tot mai evidentă⁷⁰.

K. *Amforele cilindrice „torpile“* clasice se întîlnesc ultima dată în sec. IV e.n. Ele reprezintă forme romane timpurii, probabil occidentale la origine, de bună factură, perpetuate pînă la începutul epocii romano-bizantine. În Dobrogea au fost descoperite numai la Sacidava și la Tomis. Nu sînt cunoscute în spațiile limitrofe, pontice și est-mediteraneene (nici la Iacobson și Zeest, nici la Robinson sau Bass), numai la Atena, un exemplar izolat (Grace).

S-ar putea ca aceste amfore să indice nu atît o producție locală de imitație ci mai curînd păstrarea unor legături economice — comerciale între unele cetăți de pe *limes* și Tomis, cu centre occidentale ale imperiului, legături posibile în conjunctura generală din epoca Diocletian — Constantin.

Amfore mari, cilindrice asemănătoare, se păstrează însă pînă în sec. VI e.n. (cînd se pare că asistăm chiar la o reînflorire a tipului K) poate ceva mai rudimentare, cu urme de vopsea albă, cu bandă de incizii „în portativ“ pe gît. Profilul elegant al buzei a dispărut însă. Forme identice tîrzii (sec. VI-VII), *fără gît* și cu o barbotină grosolană pe suprafață, au fost descoperite la Sacidava, Tropaeum, în parcul catedralei — Tomis, Histria.

⁷⁰ A. L. Iacobson, *op. cit.*, p. 325—345 ; A se vedea și amforele feudale timpurii în *Dinogetia*, vol. I.

Amforele din tipul A. Sint desigur cele mai răspândite și mai caracteristice amfore romano-bizantine din Dobrogea secolelor V-VI e.n. Și aici surprindem o lungă evoluție, dar numai în spațiul răsăritean al imperiului (dacă privim formele anterioare cu care se aseamănă). La Atena, în agora aflăm analogii încă din sec. II-III e.n.⁷¹, (fig. III, 3) până în prima jumătate a sec. IV și cea de a doua jumătate a sec. IV⁷². Curios că la Robinson nu mai apar în sec. V și VI, iar la Grace apare un exemplar datat post 267 e.n.⁷³. O amforă asemănătoare în nava scufundată în sec. IV la Yassi Ada⁷⁴. Dar cea mai de seamă și semnificativă analogie o găsim în spațiul vest-pontic, la Histria, unde a fost descoperită o amforă cu cea mai apropiată formă de tipul A, elegantă, cu gît conic și gura înaltă în formă de pilnie, cu pansa piriformă și caneluri pe tot corpul, aplatizate, datată în sec. II e.n.⁷⁵ (fig. III, 4). Analogii în sec. II și la Dinogetia⁷⁶.

Urmărind ariile de răspîndire și cronologia respectivă încercăm să ajungem la unele încheieri. La origine, forma aceasta e răspîndită încă din epoca romană timpurie în spațiul est-mediteranean și pontic, cele mai timpurii amfore fiind cele de la Histria și Dinogetia. În aceea perioadă canelurile acoperă tot corpul. În sec. IV canelurile devin mai dese, sau se organizează în partea superioară a vasului odată cu schimbarea pansei către forma globulară.

În veacurile V-VII, canelurile sint înlocuite cu striuri dese și adînci (mai ales în sec. VI-VII), în partea superioară. De remarcă că striurile vălurite apar doar în sec. VI-VII și nu se cunosc decît în Dobrogea, iar striurile adînci, *orizontale*, ascuțite nu se cunosc în altă parte decît în nava scufundată lângă Halikarnassos.

Datele de mai sus ar putea indica că amforele tip A cu striuri fine și adînci, ascuțite, au cunoscut o mare răspîndire și o evoluție în sec. V-VII în zona Dunării de Jos. Poate că nava scufundată și cercetată de G.F. Bass plecase din Pontul Stîng? Cu atît mai mult susținem o evoluție locală pentru amforele cu *striuri ascuțite și vălurite*.

În linii generale am constatat o evoluție de la caneluri distanțate, pe tot corpul, la caneluri mai dese în jumătatea superioară și cu muchiile aplatizate și apoi la striuri dese, adînci, ascuțite, *orizontale* apoi vălurite; de la gîtul înalt cu profil simplu, gura pilnie, la gîtul mai scund și mai turtit.

Constatăm deci o trecere de la amfora tip A₁, prin forme intermediare ca A₃, la amfora tip A₂, dar cu coexistența ambelor tipuri în ultima etapă a epocii romano-bizantine.

Tipul D, descoperit numai la Sacidava și Dinogetia, deci de-a lungul limes-ului Dunării de Jos. Datat la Sacidava în sec. V — o formă

⁷¹ H. Robinson, pl. 23, M 102 și mai ales pl. 25, M 175.

⁷² *Ibidem*, pl. 40 P 16074 (M 235) și P 4129 (M 272).

⁷³ *Ibidem*, pl. 40, P 16074 (M 235) și P 4129 (M 272).

⁷⁴ Grace, *op. cit.*, fig. 37.

⁷⁵ Bass — van Doorninck, *op. cit.*, pl. 2, fig. 11.

⁷⁶ *Materiale*, VI, p. 287, fig. 9.

⁷⁷ SCIV, IV, 1—2, 1953, p. 264.

mai mare, cu fund rotund și la Dinogetia în sec. VI — profil foarte ușor schimbat. Nu sînt analogii în alte părți. S-ar putea să avem de a face cu un tip local, pe *limes*, sec. V-VI, tip pornit inițial dintr-o formă mai generală⁷⁷. Totuși la originea tipului D tîrziu, se află credem tipul intermediar D₁, din sec. IV-V e.n.

Tipul E. Formă originală, cu trăsături proprii caracteristice, răspîndită în marea arie est-mediteraneană și pontică, încă din sec. III e.n.⁷⁸. Forma și chiar dimensiunile rămîn neschimbate în spațiu și timp pînă în sec. V (cînd descoperirile sînt rare)⁷⁹.

Tip F, ceva mai răspîndite, de epocă tîrzie, cu probabile rădăcini în epoca romană timpurie, în forme banale, de largă circulație⁸⁰.

Tipul B, este o formă romano-bizantină tîrzie, specifică, cu cea mai mare răspîndire în spațiul ce ne preocupă.

Amforele de tipul H, par și ele de largă circulație și poate cu o anume evoluție încă din sec. III e.n. (vezi nota 32). La fel ne pronunțăm și pentru amforele *tip I*, care la rîndul lor puteau sta la baza tipului B.

Mai interesante se vădese amforele din *tipul C.* Sînt caracteristice sec. VI-VII și după marea varietate și proasta calitate, ca și pentru faptul că nu sînt cunoscute în sud (cf. Robinson, Grace) am putea crede că aparțin regiunilor noastre istro-pontice.

Amforele K și L. Forma lor cilindrică ne face să bănuim o veche origine, chiar occidentală, păstrată și dezvoltată în zona noastră pînă tîrziu în sec. VI, lipsindu-ne însă verigile de legătură. Semnificativ este și faptul că o găsim la nordul Mării Negre (v. Iacobson, nota 15) și nu în sud (doar într-o navă scufundată în sec. VII, al cărui traseu rămîne necunoscut putînd presupune că venea din Pont (?)).

Formele M și N rămîn greu de interpretat. În schimb originea general răsăriteană, cu o lungă evoluție — din sec. III pînă în sec. VI-VII — este evidentă (v. nota 31) în ceea ce privește amforele din *tipul O.* Iar pentru amforele globulare tip G, susținem o origine locală

Deci, în urma studierii analogiilor, frecvențelor și ariilor de răspîndire, rămîn ipotetic de origine și evoluție locală tipurile de amfore A₂, BG și C mai ales, cu variantele lor.

Desigur, o producție de amfore în centre ale Scythiei Minor, cel puțin a unor imitații după modele tip, pare logică mai ales țînînd cont de marea cantitate descoperită și de numeroasele variante. Totuși, deocamdată lipsește dovada concretă a fabricării amforelor pe plan local. Nu s-a descoperit încă un cuptor conținînd amfore sau măcar o singură amforă într-o cameră de ardere a unui cuptor de ars ceramică, din cele cercetate în Scythia Minor. Așa încît îndoiala persistă chiar atunci cînd ne referim la amfore de un tip necunoscut în alte părți, sau la amfore care par confecționate după modele-tipuri împrumutate.

⁷⁷ De ex. o formă oarecum apropiată, în sec. IV, la H. Robinson, *op. cit.*, pl. 29, M 272.

⁷⁸ H. Robinson, *loc. cit.*, pl. 15, K 113 și pl. 16, L 35.

⁷⁹ Sacidava și Atena (Robinson, pl. 31, M 303).

⁸⁰ Zeest, *loc. cit.*, XXX, 72 a., Mirmekion, sec. II-III.

În apusul Europei, pentru Imperiul timpuriu, cercetătorii au ajuns la concluzia că majoritatea amforelor au fost confecționate în zonele sau mai precis pe proprietățile unde se producea marfa — conținutul lor. Deci producerea amforelor trebuie legată de cea a bunurilor (vin, ulei), cărora le erau destinate, iar cronologic de perioada cît acea moșie rămînea productivă⁸¹. În ceea ce privește regiunea și epoca de care ne ocupăm, problema ariilor de confecționare a tipurilor de amfore rămîne extrem de dificilă, întrucît, în ceea ce privește problema producerii și exportului de vinuri, uleiuri sau alte produse, lipsesc datele și probele necesare pentru Scythia Minor⁸². Cele peste 120 de amfore de la edificiul cu mozaic din Tomis, pline cu substanțe produse și aduse din orient, nu ne ajută cu nimic; rășina, tămîia și smirna din aceste amfore proveneau din Asia Mică, din Somalia și respectiv din Arabia⁸³. Așa că aceste amfore (în majoritate tip A₁, dar și K,B,C,I) fuseseră aduse probabil dintr-un centru de pe coastele Asiei Mici. Aceeași origine explică și prezența amforelor tip A₁ în nava scufundată la Hali-karnassos.

Pe bună dreptate susține cercetătorul german B. Böttger în lucrarea sa de o deosebită importanță pentru noi, că centrele de producție și livrare ale amforelor de mare capacitate, de tipuri foarte răspîndite, trebuie căutate în regiunile agricole puternice din sud-est, Grecia și Asia Mică. Cu atît mai mult cu cît provinciile dunărene sufereau permanente invazii ale neamurilor „barbare”⁸⁴. Dar, adăugăm noi, nu putem exclude și posibilitatea producerii locale a unor tipuri de mică capacitate, mai grosolane, poate variante locale și imitații după tipuri de bază.

Același autor, analizînd ceramica de la Iatrus, susține că amforele descoperite în acel castel roman tîrziu (sec. IV-VI) sînt în totalitate de import.

Recunoaștem la Iatrus o bună parte a tipurilor și amforelor de la Sacidava și de pe limes-ul scythic. Astfel, tipul L Sacidava = tip A Iatrus; tip A₁ Sac. = tip B Iatrus; tip G Sac. = tip C Iatrus; tip D₁ timpuriu Sac. = tip O Iatrus; tip I Sac. = eventual tip N Iatrus. Nu aflăm însă la Iatrus multe din tipurile și variantele amforelor de pe limesul dobrogean și din Scythia Minor. Lipsesc tipurile A₂ (cu striuri fine în val) și A₃ tipul B (cu coaste late), tipurile E, K, O, D propriu-zis (sec. V-VI) și F. Care ar fi explicația acestui fapt? S-ar putea prea

⁸¹ După Callender (*Roman Amphorae*, London, 1965, p. XXII), dacã o formã de amforã dispãre de pe piațã, înseamnã probabil cã o proprietate sau o regiune a suferit o decãdere economicã și nu mai are surplus pentru export. De ex. la mijlocul sec. I e.n., produsele și amforele italiene sînt înlocuite cu cele spaniole.

⁸² R. Florescu, *Agricultura în Dobrogea*, SCIV, VII, 3—4, 1956, p. 392.

⁸³ Rezultatul analizelor în arhiva muzeului din Constanța, cf. și A. Rădulescu, *op. cit.*

⁸⁴ *Actes...*, p. 131—134. În Klio, 48, p. 252, se afirmã un drum comercial nord-sud ce trecea prin Moesia și Tracia; dovezi ale unor legãturi est-vest nu existã. La aceeași concluzie ajung și alți cercetãtori (Gh.-M. Popilian, *Ceramica romanã din Oltenia*, rezumatul tezei de doctorat, p. 5—6.

bine ca unele forme de amfore cunoscute pe limesul scythic să nu fi fost încă descoperite la Iatrus. În același timp ne putem gândi la ipoteza că multe tipuri de amfore ce nu apar la Iatrus dar sînt abundente pe limesul scythic, în Scythia Minor și mai ales în sudul egeo-mediteranean (A, B, E, O ș.a.), să reprezinte importuri sudice, pe calea Mării Negre, ajunse în cetățile limesului nostru prin porturile de pe coasta mării, în primul rînd Tomis (eventual drumul Tomis-Axiopolis-Sacidava, Capidava, Dinogetia etc.).

Oricum, problema importurilor de amfore și a unei producții locale, chiar de imitație sau de creare a unor variante, cu toate că este plauzibilă, nu poate fi încă rezolvată peremptoriu în stadiul actual al cercetărilor.

Totuși în legătură cu amforele de tip B și G, cu *umbo* pe fund, nu putem susține decît o origine locală, în regiunea de puternice și permanente interferente etnice și culturale de pe limes-ul scythic. (vezi mai jos, la problema ceramicii cenușii locale).

În legătură cu ariile de răspîndire și cu centrele de producție sîntem de acord cu savantul german, doar că pentru tipul A-Iatrus (K-Sacidava) noi găsim o filieră timpurile occidentală, perpetuată în Balcani și în nordul Mării Negre, iar pentru tipul B-Iatrus (A-Sacidava) susținem un centrul de producție din Asia Mică.

Există în același timp unele neconcordanțe între încadrările cronologice din Scythia Minor și Iatrus. Astfel, la Iatrus tipul A e datat numai în faza B, tipul B în faza C, tipul C în faza C (la Iatrus s-au stabilit patru mari etape între sec. IV-VI e.n. : A, B, C, D). Toate analogiile demonstrează însă că amforele A, B, C ș.a. durează cu certitudine pînă în sec. VI-VII e.n. (deci și în faza ultimă, D, de la Iatrus)⁸⁵.

La Iatrus se ajunge și la stabilirea unor concordanțe marfă-amforă. Uleiul de măsline în amfore cilindrice sau conice (deci tip K, O, C — la noi), vinul în amfore ovoidale (B, I), cerealele în amforele globulare-piriforme (A). Nu știm pe ce se bazează autorul, observațiile noastre ne determină însă să avem unele rezerve față de această clasificare. Credem că orice tip de amforă, mai ales în epoca tîrzie, cînd majoritatea tipurilor și variantelor se răspîndesc pe arii mari, putea conserva și transporta mai multe soiuri de produse. La edificiul cu mozaic din Tomis, amforele cilindrice (K) conțineau cuie de fier, iar amforele globulare (A) conțineau rășini, smirnă, colofoniu, terebentină.

Pe baza clasificării sale foarte stricte, B. Böttger ajunge și la concluzii esențiale asupra diagramei cantitative a importului diferitelor alimente și vase ceramice în cele patru etape ale castelului Iatrus. Metoda sa statistică și grafică ar trebui aplicată și în centrele de pe limesul scythic, pornind însă de la datele stratigrafice și tipologice.

*

⁸⁵ Datele de mai sus rezultă din ultima lucrare din *Actes...*, fig. 1 și 2. În *Klio*, 48, 1967, cronologia este mult mai largă și mai nuanțată apropiindu-se în mod evident de concluziile noastre.

De o deosebită însemnătate și semnificație credem că este clasificarea tipurilor și formelor de amfore pe straturi-nivele și pe epoci. Proporția unor tipuri, coexistența lor în același strat și nivel, dispariția sau apariția unor forme și variante, pot conduce la concluzii importante în ceea ce privește încadrarea cronologică a nivelelor descoperite în timpul săpăturilor. În fond, metoda cercetării plecând *de la stratigrafie la tipologie* și apoi invers, *de la tipologie la cronologia nivelelor* și structurilor, nu poate fi decât eficace. Noi am încercat această metodă, credem cu succes, la Sacidava.

Iată acum un tabel statistic al amforelor descoperite pe nivelele romano-bizantine de la Sacidava, valabil pentru stadiul actual al cercetărilor din această cetate.

Tip E — N IV, V, VI. Tip K — N I, II, III, IV, VII. Tip I — N II, III, IV, V, VI. Tip N — N I, II, III, IV. Tip O — N III, V, VI. Tip H — N III. Tip A₁ — N I, II, III, IV, IV. Tip A₂ — N I, II, III. Tip A₃ — N I, II, III. Tip B — N I, II, III, IV. Tip C — N I, II, III, IV. Tip D — N IV. Tip F — N I, IV. Tip F₁ — N IV. Tip L — N III. Tip G — N IV.

Concluziile nu sînt definitive și nu pot fi generalizate în mod absolut. De exemplu, tipul D la Dinogetia apare pe un nivel corespunzător lui N. III, iar tipul G a fost descoperit la Oltina pe N III.

Nivelele I, II, III, conțin ceramică unitară din sec. VI e.n. = amfore tip K (rare), I, N (rare), O, H (rare), A₁ (numeroase), A₂ (cele mai numeroase), A₃ (mai rare), B (numeroase), C (numeroase), F și L (extrem de rare).

Nivelul IV (sec. V e.n.) = amfore tip E, K (rare), I, N, B (ceva mai puține, C (ceva mai rare), D, F, F₁, G și A₁ (mai rare).

Nivelele V și VI sec. IV) = amfore tip E, I, O, C (extrem de rare).

Nivelul VII (a doua jumătate a sec. III e.n.) = tip K (și bineînțeles tipuri de amfore timpurii).

Un fapt ce merită remarcat cu toată atenția este că nivelele secolului VII e.n. de la Sacidava (dar și din alte părți) ne oferă aceleași tipuri ceramice, în special de amfore și de oale ca și nivelele sec. VI e.n. Acest fapt are însemnătatea și semnificația sa pentru problema continuității romane în sec. VII e.n. în aceleași forme tradiționale.

Sîntem convinși atît de utilitatea clasificării și statisticii efectuate pentru Sacidava, dar și de faptul că viitoarele săpături de-a lungul limesului vor îmbogăți și vor modifica uneori scara tipologico-cronologică de mai sus.

ULCIOARE

După amfore, constituie una dintre cele mai răspîndite și mai caracteristice categorii ceramice din epoca romană tîrzie. Sînt confecționate din pastă bej-cenușie, bej-cărmizie sau cenușie-negricioasă. Deo-

sehim mai multe tipuri, ca variante create local în diferite centre după modelul tipurilor cele mai răspândite.

Tip A.

La Sacidava, pe N IV, în S 7 L (sec. V e.n.). Analogie la Ostrov, într-o necropolă din sec. IV e.n. (înălțime — 18,5 cm, diametrul maxim — 11,7 cm). Are formă ovoidală, mai largă în partea de jos; gîtul scurt, gură tronconică cu buză dreaptă. Fundul este inelar. Două toarte. Pasta este relativ bună, culoare roșie-cărămizie. (fig. VII, 1).

Tip A — variantă

La Piatra Frecăței (Beroe), în mormintul unui soldat roman, sec. IV e.n., s-a descoperit un ulcioraș asemănător cu cel descris mai sus, dar cu corpul ceva mai bombat, gura simplă ușor evazată și o singură toartă⁸⁶ (fig. VII, 2).

Tip B (fig. VII, 3, 4; XII, 2):

La Sacidava, pe N III, IV, VI. Ulcioare din pastă bej-roșiatică, cu corp oval-piriform, fără gît, cu gura înaltă, buza dreaptă, în formă de pîlnie. O singură toartă. Fund inelar, mic. Pansa, pină spre fund, e acoperită de caneluri. (înălțime — 18 cm). Analogii la Piatra Frecăței (Beroe) — sec. IV e.n. și la Tomis — sec. VI e.n.

Au pereții subțiri, arși puternic, cu urme de vopsea roșie.

Datare: sec. IV-VI e.n., cu o lungă circulație și evoluție⁸⁷.

Tip C.

Ulcioare elegante, descoperite întregi la Dinogetia, datate în sec. VI e.n.⁸⁸. La Sacidava, numai fragmente de la gură, dar concludente.

Dintr-o pastă fină, bej cu nuanțe alburii-roșiatică sau cenușii au o înălțime variind între 25—30 cm.

⁸⁶ Petre A., *Materiale*, VIII, p. 577, fig. 13 b. C. Ionomu, Pontice, II, p. 97, fig. 15.

⁸⁷ Pontice, II, p. 87, fig. 5; Petre A., *ibidem*, (sec. IV); H. Robinson, *op. cit.*, pl. 29, M 268 (sec. IV), pl. 30, M 295, 296 (sec. V); *Histria*, I, fig. 392 și Bass, pl. IV/221 (sec. VI-VII e.n.).

⁸⁸ I. Barnea, *op. cit.*, fig. 8/4, 5 și 14/4, fig. 56, 15/2.

Corpul este ovoidal, armonios în profil, fundul larg, inelar, gîtul proporționat arcuit, înalt. Gura largă, mărginită de o buză în formă relativ de pilnie dar cu marginea scundă-manșon, dreaptă, cu trei caneluri circulare, pronunțate. Pe mijlocul gîtului — sau o muchie în relief, sau 2—3 caneluri. Pe umeri, o bandă de 7 caneluri asemănătoare, regulate. O singură toartă, frîntă, prinsă sub buză și pe umăr. (fig. VII 5—7).

Tip C — variantă.

Din pastă cărămizie-roșiatică, profil ovoidal prelung, siluetă înaltă elegantă, linii armonioase; gura în formă de pilnie, profilată puternic, cu o șanțuire adîncă. Fundul plat, mic. Pe gît — o muchie în relief. O dungă pe umăr. Tipul descoperit la Histria, necropolă sec. IV, basilica extramuros⁸⁹ (fig. XII, 1). Analogii la Iatrus — faza C (sec. V) — 3 variante ale tipului C, identice cu cele de la Dinogetia⁹⁰.

Tip. D.

La Sacidava, pe N IV și V.

Ulcior din pastă cărămizie, cu gît scurt, cilindric și larg, cu gura trilobată, decorat cu caneluri pe gît (3 caneluri și 3 muchii) și pe corp (una la separarea gîtului de umăr, alte trei pe umăr). Are o singură toartă. Analogii la Histria unde fundul este prevăzut cu umbo. (sector ER, bordei 64), sec. VI e.n. (fig. VII, 10).

Un ulcioraș asemănător, de mici dimensiuni (înălțime = 22 cm), din pastă cenușie, formă globulară turtită, gît scurt, buza ruptă, două toarte cu cîte o nervură mediană, pe umăr decorat cu o bandă circulară din trei caneluri. Fundul mic, cu umbo. Descoperit la Histria, sector ER, sec. V-VI e.n.⁹¹.

Tipul D este databil în sec. V-VI e.n.

Tipul E.

La Sacidava, pe N II și III. Două ulciorașe aproape identice, de la Sacidava și Capidava, sec. VI e.n. (fig. VII, 8, 9), de mici dimensiuni (I = 15 cm, d = 12 cm). Au corpul mic, globular, din pastă cenușie, poroasă, aspră la pipăit, cu gît scurt, buza profilată și două toarte. Fun-

⁸⁹ Informație H. Nubar.

⁹⁰ Dinogetia, fig. 5/6 = Iatrus, fig. 3/A.

D, fig. 8/4 = I, fig. 3/B.

D, fig. 8/5 = I, 3/C dar la Din., buza e răsfrîntă-pilnie. (După I. Barnea și B. Böttger, *op. cit.*).

⁹¹ Informații Al. Suceveanu, Analogii Bass-Doorninck., pl. 2/20, 21 și pl. 3/18.

dul este prevăzut cu umbo. Se datează, stratigrafic, în sec. VI e.n.⁹². Un ulcior întreg, descoperit recent la Piatra Frecăței.

Tip. F.

Ulcioraș cu o formă și decor cu totul deosebite, remarcabile. (fig. VII, 11 XII, 6, 7).

Dintr-o pastă cenușie-gălbuie, murdară, cu nisip și pietricele în compoziție, cu pereți foarte groși și grei, are corpul globular, fund plat și o singură toartă. E lucrat la o roată înceată.

Ornamentul de pe umăr este deosebit de interesant: imediat sub gît, o bandă de 5 linii incizate concentrice, apoi o linie adîncă și largă în val neregulat, dublîndu-se pe o anumită porțiune și în sfîrșit încă 3 incizii concentrice.

Descoperit la Sacidava, sec. VI-VII e.n.

Este o formă fără analogii, probabil un produs local rezultat al unor tradiții vechi și influențe străine în procesul de romanizare.

OALE, CĂNI.

Am condensat într-o singură categorie aceste forme, întrucît am constatat că în epoca romană tîrzie ele ajung să se confunde, atît ca dimensiuni cît și ca funcționalitate.

După amfore și ulcioare, este cea mai bine reprezentată formă ceramică romano-bizantină. Descoperită la Sacidava în mari cantități, de cele mai multe ori fragmentară, oferă posibilitatea unor întregiri.

Această categorie este confecționată din pastă bej-gălbuie (răspîndită mai ales pe limes-ul dunărean) sau cenușie-negricioasă (caracteristică mai ales etapei finale, sec. VI-VII e.n.). Nu excelează prin varietate, formele fiind mereu aceleași în linii mari, aproape neschimbate în timp, trăsătură specifică celei mai uzuale grupe a ceramicii epocii secolelor IV-VII e.n., nu numai spațiului Dunării Inferioare dar și imperiului răsăritean⁹³.

Deosebim cîteva tipuri, de bază, care au însă numeroase variante, după locul descoperirii, varietate ce se va lărgi desigur odată cu îmbogățirea săpăturilor și descoperirilor.

⁹² Apropieri la Bass, sec. VI-VII, pl. 1168. Ulciorul de la Piatra Frecăței, datat stratigrafic în a doua jumătate a sec. VI e.n., l-am văzut prin bunăvoința lui Al. Barnea.

⁹³ A se urmări la H. Robinson.

Tip A. (fig. VIII, 1, 2).

Căni, de 11—20 cm înălțime, cu corp relativ bitronconic, fund plat și gura largă, cu o singură toartă. Suprafața e acoperită de caneluri, mai mult sau mai puțin pronunțate. Buza este îngroșată ușor și evazată spre exterior, cu o șanțuire largă în interior, trăsătura caracteristică oalelor din epoca târzie, buză ce îmbracă forme ce anunță în mod evident epoca feudală (fig. VIII, 8; XIV). În sec. IV corpul este mai elegant, bitronconic, cu fund mic, profilat. n sec. VI devin mai bombate, cu sau fără toarte, cu fund mare ⁹⁴.

O *variantă* o formează oalele de mai mari dimensiuni, asemănătoare, însă din pastă bej-alburie, fund mic plat, gura largă, cu două toarte, buză identică; ornamentate cu caneluri. Unele nu au toarte.⁹⁵

O oală cenușie, descoperită la Sacidava (inv. nr. 5423) are fundul cu umbo ⁹⁶.

Tip B.

Oale, de cel puțin 20—30 cm. înălțime, din pastă bej-gălbuie sau, mai ales cenușie, cu corp globular-sferic, uneori turtit la poli, cu fundul inelar bine evidențiat, cu două toarte și — element caracteristic — cu gura largă și buza înaltă, cilindrică, dreaptă sau puțin evazată, decorată sau nu cu caneluri ⁹⁷. (fig. VIII, 3, 6); XIII, 1).

O *variantă* este constituită de oale bombat-turtite, cu gura largă, dreaptă și buza cu șanțuiri interioare, două toarte, uneori în torsadă și fundul rotund, neted ⁹⁸. Sec. VI e.n.

Tip C. (fig. VIII, 4; XII, 9).

Oale globulare, (înalte de 20—30 cm), cenușii, cu două toarte, cu caneluri cu muchii pe exteriorul buzei drepte și înalte, cu buza în interior cu dublă șanțuire și muchie marginală. Fundul are „umbo” ⁹⁹. Descoperiri la Sacidava, sec. VI și la Tropaeum, sec. VI e.n. ¹⁰⁰.

⁹⁴ Bass-Doorninck, pl. 3/22, *Histria*, I, fig. 394—396.

⁹⁵ Asemănare între oalele noastre de la pl. cu cele din Bass-Doorninck, pl. 2/24 și la Dinogetia, I. Barnea, *op. cit.*, fig. 8/8 și 14/1—3.

⁹⁶ Analogii, Bass, pl. III/249 (sec. VII).

⁹⁷ I. Barnea, *op. cit.*, fig. 4/2.

⁹⁸ *Histria*, I, p. 393; Bass, pl. III/63 (sec. VII). Evoluția pornește încă din sec. IV (Bass-Doorninck, pl. 2/23).

⁹⁹ La Histria, sector ER (informații Al. Suceveanu). Bass, pl. III/249 (sec. VII)

¹⁰⁰ Informație R. Ocheșeanul.

Tip D. (fig. VIII, 5; XII, 10).

La Sacidava, fragmente pe nivelele sec. VI e.n. O oală întreagă bombată, cu două tortițe, buza rotunjită și răsfrîntă, culoare cărămizie-roșiatică vie, cu fund ușor bombat (fără stabilitate) descoperită la Tomis, într-un mormînt din sec. VI e.n.¹⁰¹. Înălțime = 24 cm. Diametrul = 21 cm.

Tip E. (fig. XIII, 2).

Descoperită la Sacidava, S IX, N III. Cană, corp bombat-piriform, gît scurt aproape inexistent, gura largă cu buza trilobată, o singură boartă, fund mic, plat.

(inv. nr. 20150, înălțimea = 13 cm, diametrul = 11 cm).

Pe lângă gura trilobată și câteva caneluri pe umăr, are dungi late de vopsea roșie pînă la o dungă orizontală pe diametrul maxim. Traseate dezordonat, cu neregularități și prelingerii spre fund. Analogii — dar numai ca profil — la Iatrus¹⁰².

Tip F. (fig. VIII, 7, XIII, 4).

Cană de la Sacidava; sec. VI, de mici dimensiuni ($l = 10$ cm, $d = 6$ cm, d gurii = 5 cm). Inv. nr. 19819. Inedit.

Căniță din pastă brun-roșiatică, pereți groși, corp mic bitronconic și gît înalt, largi cilindric, acoperit cu caneluri. Fund mic, inelar. O singură toartă. În genere, are un aspect primitiv.

Nu are analogii și nici corespondențe.

Tip G. (fig. XIII, 3).

Cană-pahar de la Sacidava, sec. VI e.n. Formă cilindrică simplă pereți drepți, groși, din pastă cărămizie aspră; gura simplă, fund plat. O incizie fină în jurul fundului. inv. nr. 20863, înălțime = 10 cm, diametrul = 6,5 cm). Tip inedit, fără analogii.

FARFURII — PLATOURI.

Sînt bogat ilustrate de un mare număr de exemplare, cele mai multe fragmentare, mai puține întregibile.

¹⁰¹ Informație N. Cheluță-Georgescu.

¹⁰² B. Böttger, *op. cit.*, fig. 3/E.

Începînd cu sec. IV e.n., scopul funcțional, utilitar, odată cu simplificarea cerută de producția în serie, duce la reducerea la maximum a formelor sau tipurilor acestei categorii.

În stadiul actual al cercetărilor, putem deosebi două mari categorii :

A. farfuriile-străchini de uz casnic (de bucătărie) și

B. farfuriile-platouri de lux, importate, încadrate de obicei în marea grupă a ceramicii tîrzii cu decor stampat.

A. Farfurii de uz casnic.

Prima categorie am stabilit-o cu atenție mai ales în timpul săpăturilor de la Sacidava, de unde am scos și am selectat numeroase fragmente (unele întregibile) din acest tip.

Pasta variază, de la o pastă gălbuie-albicioasă, zaharoasă, la pastă cenușie. Cele mai multe, la Sacidava și pe limes sînt făcute din pastă gălbuie (cu caolin), zaharoasă, aspră la pipăit, asemănătoare cu a altor categorii de vase (mai ales amforele cu coaste), fiind o caracteristică a olăriei locale de-a lungul Dunării de Jos.

Îmbracă forma unor farfurii largi, de 15—20 cm diametru, cu fundul de cele mai multe ori plat, rareori puțin concav, cu margini scunde de 2—3 cm, drepte sau ușor oblice. Buza poate fi simplă (la majoritatea exemplarelor) sau lățită la orizontală — plată, cu sau fără (2—3) caneluri. (fig. XIII, 5, 6).

Majoritatea prezintă urme vizibile de arsură. Analogii numeroase ¹⁰³.

B. Platouri de lux.

De data aceasta avem de a face cu o categorie de cea mai bună factură romană tîrzie. În această grupă intră vasele de mici dimensiuni, lucrate din pastă roșie de calitate superioară, acoperite la suprafață cu vopsea roșie fină și ornamentate cu motive stampilate.

Materialul ceramic din această grupă este numeros în Scythia Minor și prezintă interes pentru cunoașterea vieții economice și culturale din provincie.

Această categorie a fost bine studiată în Dobrogea ¹⁰⁴.

¹⁰³ Bass-Doorninck, pl. 213, 15, 16. H. Robinson, *op. cit.*, pl. 14, K 80, K 90 (sec. III-IV), pl. 18, M 34, 35, pl. 33/M 350 (sec. VI), pl. 70, L 59, 61.

¹⁰⁴ Emilian Popescu, *Ceramica romană tîrzie cu decor stampilat la Histria*, în SCIV, 16, nr. 4, 1965, pp. 695—725. Scarlat Lambrino, *Empereur pré-byzantin figuré sur une cupe en terre cuite*, în RIR, I, 1931, pp. 63—74; Gh. Ștefan, *Anciens vestiges chrétiens à Dinogetia-Bisericuța*, în *Dacia*, XI-XII, 1945—1947, pp. 305—307; *Săpăturile de la Garvăn*, în SCIV, I, 1, 1951, p. 37; Gh. Ștefan, I. Barnea, *Șantierul de la Garvăn*, în MCA, VIII, 1962, p. 678; I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, II, 1968, p. 493; I. Barnea, *O casă romană tîrzie de la Dinogetia în SCIV*, 20, 2, 1969, pp. 255—263. Gh. Papuc, *op. cit.*

Pe teritoriul Dobrogei au fost identificate mai multe centre unde s-a descoperit ceramică cu decor stampilat: Carsium, Sacidava, Histria, Tropaeum Traiani, Salsovia, Dinogetia, Piatra Frecăței, precum și în unele zone din Tomis.

Ceramica cu decor stampilat din Dobrogea se încadrează perfect în cadrul ceramicii de acest fel din răsăritul Imperiului Roman¹⁰⁵.

Dintre cele trei mari grupe în care a fost împărțită această categorie de lux, la Sacidava am descoperit numai fragmente ce se încadrează în cea de a treia grupă. Cuprinde fragmente decorate cu o singură șampilă pe centrul vasului, fără caneluri sau alte decoruri. Cele mai dese motive folosite sînt crucile simple sau monogramatice. Tot în această grupă intră vase ornamentate cu animale și motive florale, precum și figuri umane, care apar însă mai rar. Stampilele tind să fie mai mari și bine executate. Această grupă s-a difuzat în perioada cuprinsă între anii 470—580.

OPAÎȚE.

Opaîțele formează o categorie specială, care s-a bucurat de o atenție mare din partea cercetătorilor¹⁰⁶.

În ceea ce privește Sacidava, pe lângă tipurile de opaîțe romano-bizantine bine cunoscute, au fost descoperite și câteva opaîțe de un tip necunoscut.¹⁰⁷

GRUPE NEROMANIZATE SAU ÎN CURS DE ROMANIZARE

Am studiat și am publicat multe articole referitoare la continuitatea getică în Dobrogea romană¹⁰⁸.

¹⁰⁵ K. Kübler, *Spätantike Stempelkeramik. Mitteilungen aus dem Kerameikos*, V, în *Athen. Mitteilungen*, 56, 1931, p. 75—85; F. O. Waagé, *The Roman and Bizantine Pottery*, în *Hesperia*, vol. II, p. I, 1933, p. 279, 293—304. Idem, *Antioch on the Orontes IV*, Princeton, 1948, p. 4, 43—58; H. Robinson, *op. cit.*, J. W. Hayes, *Late Roman Pottery*, Brit. School at Rome, London, 1972, p. 323.

¹⁰⁶ C. Iconomu, *Opaîțe greco-romane*, Constanța, 1967. V. Pârvan, *Ulmetum*, I, p. XXX, 2, 8. I. Barnea, *Opaîțe creștine din Scythia Minor*, *RIR*, XIV, 2, 1944, p. 166—73. D. Ștefănescu, în *Byzantion*, VI, 2 1931, p. 571. H. Mentzel, *Antike Lampen*, p. 94. J. Perlzweig, *Lamps of the Roman Period*, în *The Athenian Agora*, vol. VII, p. 101, nr. 349, p. 192, nr. 287. D. I. Iványi, *Die Pannonischen Lampen*, *Diss. Pann.*, 2, 2, 1935, p. 15, tip. XII.

¹⁰⁷ C. Scorpan, *Tipi sconosciuti di lumini a olio romani*, în *Pontica*, VI, 1973, p. 209—229.

¹⁰⁸ C. Scorpan, *Prezența și continuitatea getică în Tomis și Callatis*, în *SCIV*, 21, 1, 1970, p. 65—95; *Aspecte ale continuității și romanizării băștinașilor din Dobrogea în lumina recentelor cercetări*, în *Pontica*, III, 1970, p. 139—187; *La continuité de la population et des tradition thraco-gètes en Dobroudja*, în *Premier Congrès de Thracologie, Contributions roumaines*, Sofia, 1972, *La continuité*, în *Pontica*, VI, 1973, p. 137.

Nu este aici cazul să repetăm cele spuse în comunicări sau articole anterioare despre continuitatea getică și geto-romană pe teritoriul Dobrogei pînă în sec. VI e.n. Pentru limes-ul scythic, în condițiile profunde romanizării, urmărim inițial continuitatea getică în primele secole (II-III e.n.) și apoi, pe cea *geto-romană* în sec. IV-VI (continuitatea tradițiilor getice în ceramică).

Pe lîngă remanența, mai rară, a unor tipuri vechi, tradiționale și ca pastă și ca formă, în perioada tîrzie se produc anumite schimbări. Pasta vaselor este mai bună, omogenă, cu degresanți fini, dînd pereților (acum subțiri) o mare duritate, sonoritate și o culoare brună închisă. În genere, constatăm o evidentă apropiere de vasele romane cenușii și brune de uz comun (bucătărie), uneori *chiar o transpunere a formelor și ornamentelor getice tradiționale în pastă cenușie lucrată la roată*, identică ceramicii cenușii poroase din epoca romano-bizantină, (tipul numit Hinog).

Pe teritoriul Dobrogei au fost însă descoperite și vase lucrate la roată decorate cu tradiționalul briu reliefat getic, alveolat sau crestă. La Sacidava și Adamclisi, pe nivelele din sec. VI, am descoperit fragmente ceramice modelate la roata rapidă, însă din pastă omogenă, fină, cenușie, decorate cu briuri alveolate sau crestate. Băștinașii — romanizați în mare parte (geto-romanici) — pe lîngă vase tradiționale, adoptă în masă ceramică uzuală cenușie romană, ornamentînd-o totuși, cu briuri reliefate sau valuri incizate. Geneză acestei noi categorii ceramice reflectă cu claritate raportul și simbioza celor două componente etnice esențiale ale romanizării: geții băștinași și romanii. Și la Dinogetia și Tropaeum au fost găsite vase de tradiție getică (sec. IV și V). La Piatra Frecăței s-au găsit vase lucrate cu mîna de certă tradiție getică.¹⁰⁹

PROBLEMA CERAMICII LOCALE.

Dacă cele mai multe amfore sînt de import, ceramica de uz curent — gospodăresc, casnic — este în marea ei majoritate produsă local pe limesul scitic sau în general în Scythia Minor.

Originea locală a cănilor, oalelor, ulcioarelor (unele tipuri), farfuriilor (nu cele stampate) — se constată și la Iatrus. De fapt, sînt

¹⁰⁹ Pentru Dinogetia și Tropaeum cf. Al. Barnea, *Cu privire la continuitatea populației geto-dacice în cetățile Dinogetia și Tropaeum Traiani*, (comunicare la cea de a VII-a Conferință națională de arheologie; Buc., 1971). În ceea ce privește așezarea de la Piatra Frecăței, în unicul strat, datat în sec. VI, au fost descoperite vase lucrate cu mîna de o probabilă factură sau influență slavă, dași vase lucrate cu mîna de o evidentă tradiție autohtonă geto-dacă, imitînd oarecum oalele romane de uz casnic (mai ales buzele). Una din oalele din sec. VI de la P. Frecăței se aseamănă pînă la identitate cu un vas getic din sec. IV descoperit la Tropaeum. Toate aceste date mi-au fost oferite de Al. Barnea. Cf. și Al. Barnea, D. Vilceanu, *Ceramica lucrată cu mîna din așezarea romano-bizantină de la P. Frecăței*, în mss., spre publicare în SCIV, 1975.

considerate de import numai ulcioarele elegante (tip C la Sacidava) și farfuriile cu decor imprimat. Cănille cenușii cu gura trilobată reprezintă producție locală.

Noi susținem o origine locală, chiar pe limes-ul Dunării Inferioare și a unor ulcioare și oale-căni din pastă cărămizie cu gura trilobată, dar cu fundul prevăzut cu buton („*umbo*“) (tip D, ce apare încă în sec. IV e.n.), fig. XI, 8.

De asemenea, trebuie să considerăm de certă producție locală ulciorul tip F, cana gălbuie cu gura trilobată tip E sau cănille tip F și tip G, toate de la Sacidava, încă forme inedite, fără analogii.

Cu atât mai mult am remarcat trăsături locale, sau create local, în urma unor contaminări și influențe reciproce, la grupe de ceramică neromanizată sau în curs de romanizare, ca și la ceramica cenușie târzie.

Ceramica de uz casnic, de bucătărie, cenușie și gălbuie, (oale, căni, ulcioare, farfurii), era desigur produsă în ateliere locale, chiar dacă numai după modele tip, sudice, de mare răspândire. Un studiu amănunțit al acestor categorii, al evoluției formelor și profilelor, va aduce o substanțială contribuție nu numai la cunoașterea ceramicii locale dar și la continuitatea ceramicii romane târzii pînă în epoca feudală.

Deosebit de interesantă pentru tema discutată este categoria ceramicii cenușii de uz comun din epoca romano-bizantină târzie denumită inițial de tip Hinog (sau ceramică cenușie cu „*umbo*“).

Descoperită și interpretată mai întii la Callatis, apoi la Axiopolis de către I. Barnea, în ultimul timp a apărut în cantități apreciabile la Adamclisi (pe nivelele sec. VI), la Sacidava (pe nivelele sec. V și VI) și la Dinogetia. De asemenea, ulciorașe cenușii cu *umbo* au apărut la Capidava, Histria, Tomis ș.a.

Ceea ce merită reținut este ornamentul ce apare pe unele vase din această categorie. De obicei pe umărul vasului apar linii drepte (caneluri puțin adâncite) circulare, singure sau în asociație cu liniile în val și cu șiruri de alveole. Pe amfora G de la Sacidava a fost realizată o linie neregulată, sinuoasă, în val neregulat, ce acoperă numai porțiunea dintre două toarte. Pe un alt fragment se mai păstrează parte a unei inscripții incizate, în limba greacă (fig. XII, 5).

Subliniem că vasele cenușii cu *umbo*, decorate în felul amintit sînt de certă origine romană. Oalele de bucătărie cu gura largă (Sacidava și Adamclisi) își au o replică perfectă în olăria de bucătărie din humă gălbuie din sec. IV-VI, iar în ceea ce privește vasele mari amforoidale (Sacidava), ca și ulciorașele (Capidava, Sacidava) factura lor romană este evidentă.

Trebuie remarcată apariția pe fundul unei amfore de tipul B — „cu coaste“ — sec. VI (descoperită la Piatra Frecăței) a *umbo*-ului, ca și pe fundul unor oale și căni din pastă roșie (Histria), ceea ce aruncă o lumină specială, cu totul nouă, asupra influențelor multiple ce se întilnesc la Dunărea de Jos și se reflectă în confecționarea ceramicii.

Considerăm că ceramica cenușie tîrzie are o categorică componentă geto-romană, rezultat al romanizării îndelungate. Există însă opinii ce întrezăresc în această ceramică cu *umbo* și trăsături genetice „barbare“ neromane.

În orice caz, la originea unor ornamente din epoca prefeudală și feudală timpurie, se află cu siguranță și liniile canelate în val, combinat cu liniile simple orizontale de pe ceramica cenușie romano-bizantină cu *umbo*.

Atît la Adamclisi cît și la Sacidava am descoperit vase din humă gălbuie (cu „caolin“) colorate cu roșu pe buză și pe corp (uneori cu dungii late). La Sacidava, într-o locuință de la începutul sec. VI, a apărut o cană aproape întreagă (lipsă toarta) din pastă gălbuie, cu gura trilobată, acoperită cu benzi late de culoare roșie. De asemenea, și cîteva rare *fragmnete cenușii* reprezentînd unele porțiunii *pictate cu roșu*. Acestea ne amintesc de vasele din humă gălbuie pictate cu roșu din sec. IX-XI, ale căror origini romano-bizantine au fost dovedite.

Tradiția romană se constată și pe ceramica cu smalt. Un număr demn de luat în seamă de fragmente ceramice, la Adamclisi (sec. VI) și la Sacidava (sec. IV-VII), din categoria gălbuie de uz comun, *dar și cenușie*, erau ornamentate cu smalt verde de cea mai bună calitate. La Sacidava, un opaiț lucrat la roată de la sfîrșitul sec. IV, e acoperit cu smalt verde-oliv pe întreaga suprafață, dar și cu prelingerii în interior. Tot de la Sacidava provine un opaiț cu glazură galben-verzuie. (sec. IV).

*

În genere, ceramica din sec. IV-VI e.n. de pe teritoriul Dobrogei, se încadrează în marea grupă a ceramicii din Imperiul de răsărit, din jumătatea orientală a imperiului, constatîndu-se foarte multe importuri dar și surprinderea unei ceramicii cu *facies local*. Mai ales la sfîrșitul etapei luată în studiu, se poate observa geneza dacă nu a unor tipuri, cel puțin a unor forme și variante ceramice noi, deosebite, care reflectă poate tocmai influențele diverse, amestecul grupurilor etnice supuse romanizării.

Secolul al IV-lea aduce schimbări însemnate în lumea romană, fapt deosebit de evident și în ceramică.

Este necesar să precizăm că în vremea sec. I-III e.n., mai ales în așezările de pe litoral sau din apropiere, ceramica păstrează o vie coloratură grecească, o puternică tradiție elenistică. Ceramica romană propriu-zisă, de import, adusă în general din occident, se întîlnește atît pe litoral — în proporție mai mică — dar mai ales pe *limes* — în castre și cetăți, ca și în noile centre romane sau așezări rurale în curs de romanizare din interiorul provinciei.

Începînd cu sec. IV e.n. pînă în sec. VII e.n., ceramica se încadrează, împrumutînd în același timp și titulatura epocii, în epoca romano-bizantină sau romană tîrzie, suferind modificări esențiale.

Deși variată din punctul de vedere al formelor, dimensiunilor, tipurilor, lutului din care este confecționată și tehnicii aplicate, olăria din perioada romano-bizantină pare uniformă din punctul de vedere al ornamentării, în sensul că decorația propriu-zisă, așa cum se înțelege pentru epoca timpurie a romanizării (sau pentru epoca greacă) a dispărut total. Vasele de lut ars nu mai au, măcar secundar, caracter și scop ornamental, decorativ. Scopul producerii și întrebuințării lor este strict și general utilitar. Afirmăția rămâne în picioare chiar dacă remarcăm la unele forme și tipuri o linie a profilului elegantă, plăcută ochiului, amintind de vechile profile din epoca romană timpurie.

Există totuși și o anume decorație, uniformă, aplicată aproape tuturor formelor, constituită din striuri adânci și concentrice, drepte sau vâlvurite, sau caneluri concentrice, mai mult sau mai puțin adâncite, mai mult sau mai puțin distanțate. O asemenea decorare se obținea nu printr-o acțiune specială ci se realiza ușor și simplu chiar în momentul modelării vasului pe roata clarului. Întâlnim însă și vase, nu puține, lipsite de orice decor, tot așa cum unele categorii și forme ceramice speciale sînt ornamentate (opaițe, platouri stampate, capace de amfore).

În stadiul actual al studierii și publicării ceramicii Dobrogei romane, este greu să fixăm în mod precis momentul în care și căile pe care au pătruns aceste noi forme ceramice la Dunărea Inferioară.

Așa cum s-a observat mai de mult la Histria și rămîne valabil pentru întreaga Dobrogea, ceramica epocii romano-bizantine păstrează, cu foarte rare excepții, o bună calitate, ce nu coboară sub linia medie chiar la începutul sec. VII e.n.

Așa cum am încercat să dovedim mai sus, unele tipuri și forme au apărut în mod evolutiv, prin întîlnirea unor tipuri noi cu influențe și tradiții mai vechi. Alte forme sînt cu totul necunoscute în fazele anterioare, avînd o circulație lungă din sec. IV pînă în sec. VI-VII e.n., după cum unele aparțin numai sec. IV e.n., unele sec. IV-V e.n., iar unele sec. VI-VII e.n.

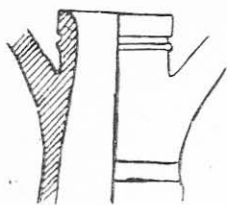
De asemenea, merită subliniat faptul că astfel de ceramică s-a descoperit și continuă să se descopere în cantități foarte mari, atît în așezările urbane cît și în cele rurale, ceea ce presupune, cel puțin pentru unele tipuri, o producție pe scară largă, poate chiar permanentă, în numeroase centre, unele desigur de-a lungul limesului.

LA CERAMIQUE ROMANO-BYZANTINE DE

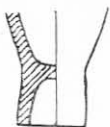
SACIDAVÁ.

Résumé

Jusqu'a maintenant aucun ouvrage concernant la céramique romaine de la Dobroudja n'a pas été publié. C'est exactement pour ça que cette étude de la céramique des IV-ème-VI-ème siècles de Sacidava a une valeur non seulement pour le limes scythique, mais aussi pour l'entier espace entre le Bas Danube et la Mer Noire.

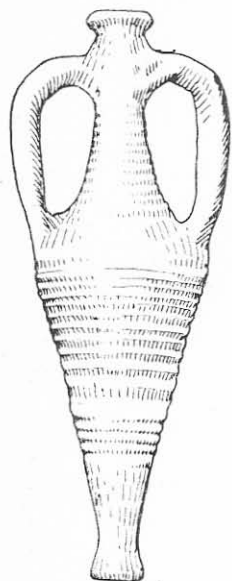
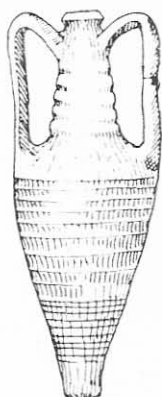
1

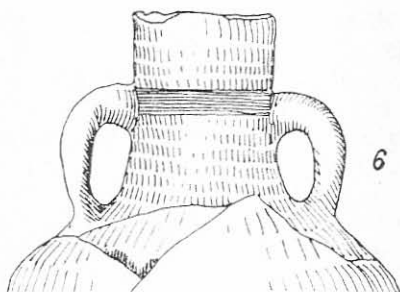
2

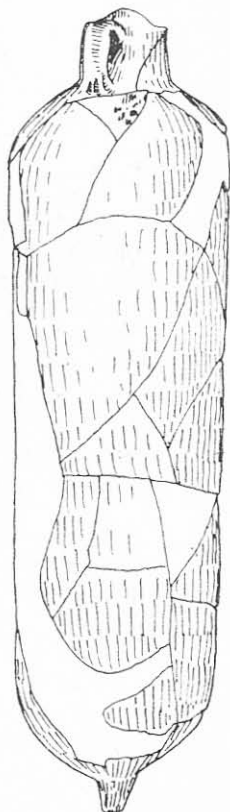
3

4

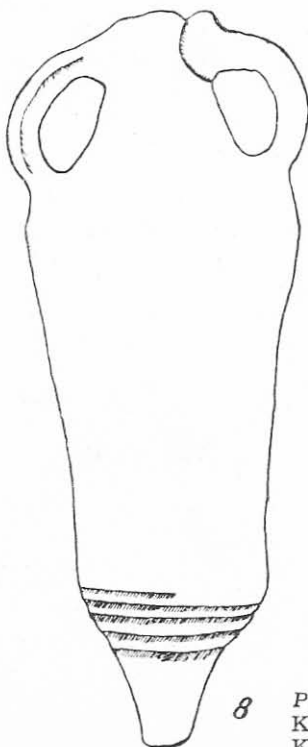
6

7

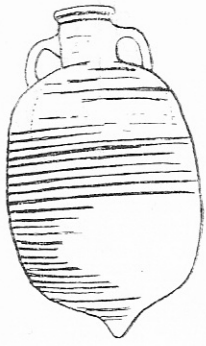

5

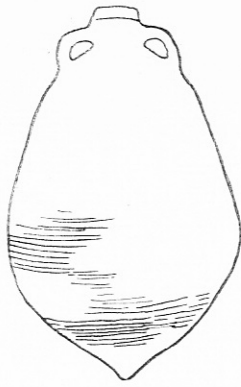

8

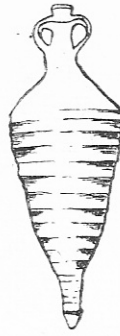
Pl. I. 1—4, amfore tip E; 5, amforă tip K, fără gît și cu barbotină; 6—7, tip K, cu „portativ“ pe gît; amorfă tip L.

1

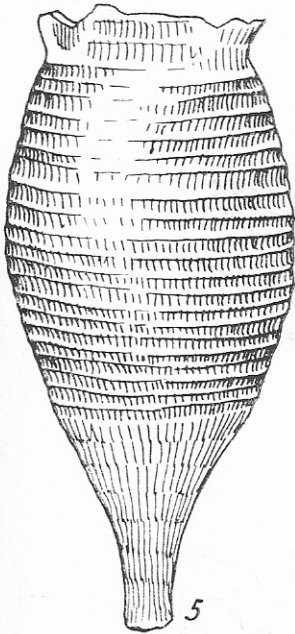
2

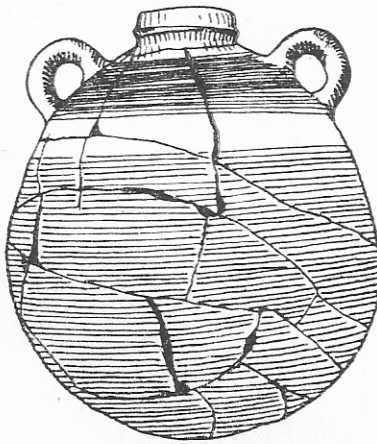
3

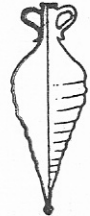
4

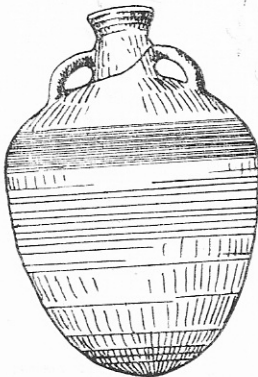
5

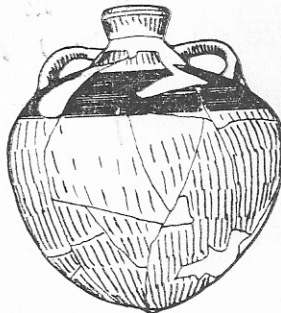
6

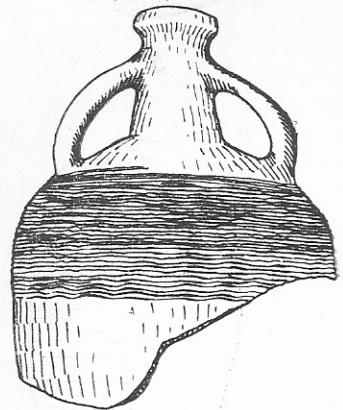
7

8

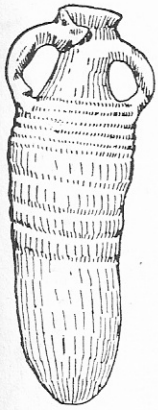

9

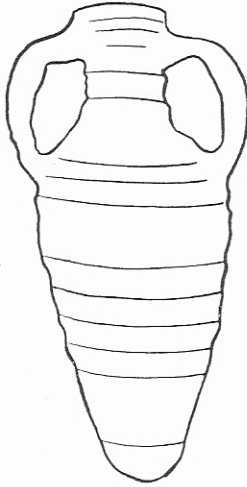

10

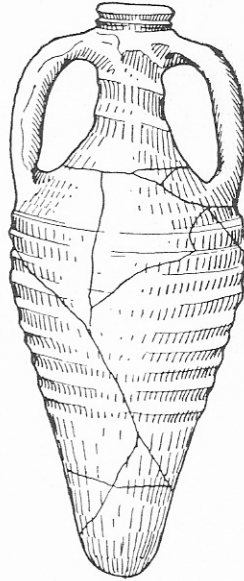
Pl. II. 1—2, amfore tip I; 3, 4, 7, amfore tip O; 5 amforetă tip N; 6, tip H; 8—9, amfore tip A; 10, amforă tip A.

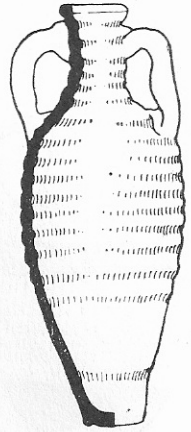
1

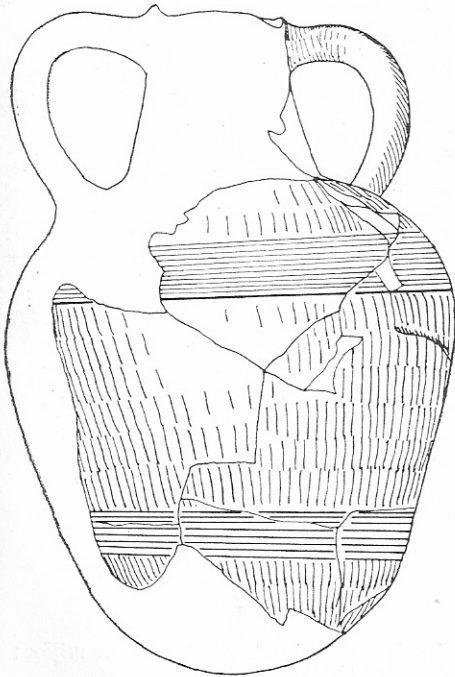
2

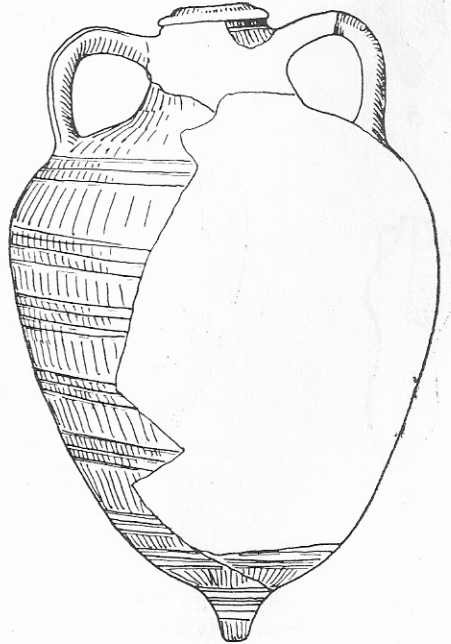
3

4

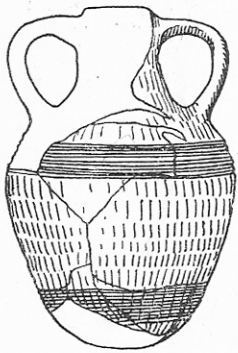

5

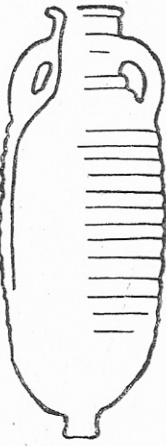

6

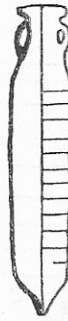
Pl. IV. 1—3, amforete tip C; 4, tip F; 5, amforă tip D; 6, amforă tip D, sec. IV e.n.

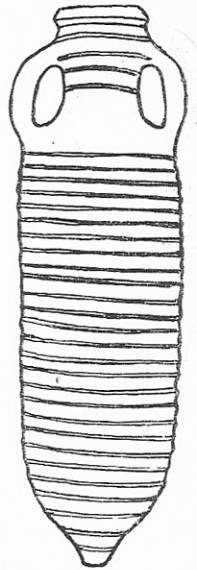
1

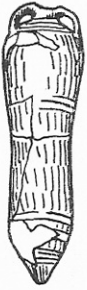
2

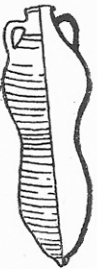
3

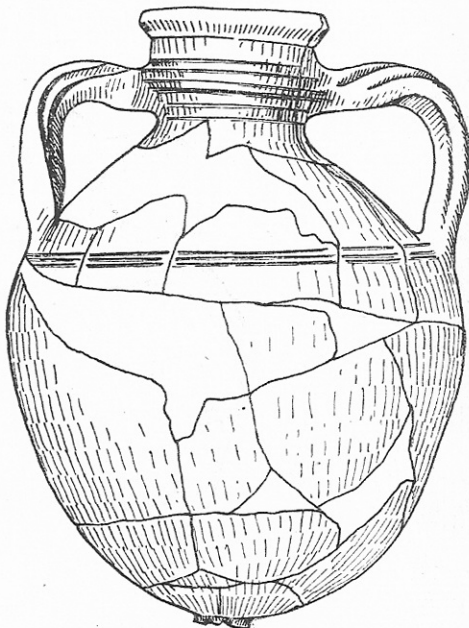
4

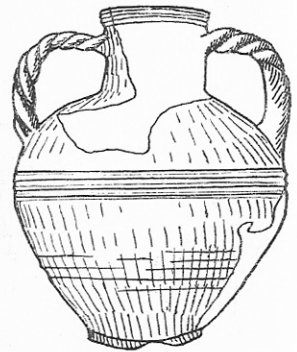
5

6

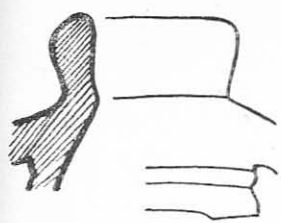

7

8

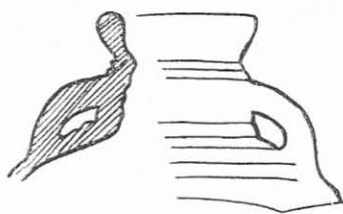
Pl. V. 1, amforă tip D-Sacidava; 2—4, amfore tip L; 5—6, tip L, îngustate la mijloc; 7—8, mfore tip G. Nr. 7, pastă cenușie, cu „umbo” pe fund.

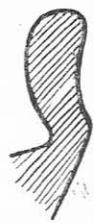
1

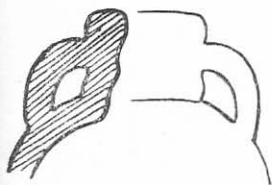
2

3

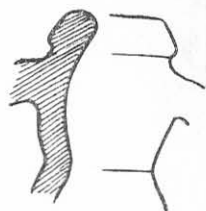
4

5

6

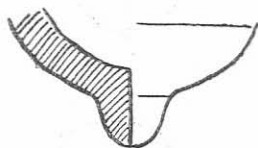
7

8

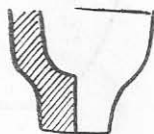
9

10

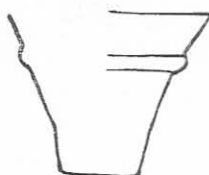
11

12

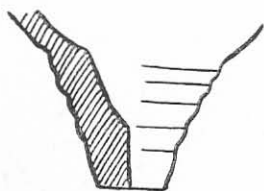
13

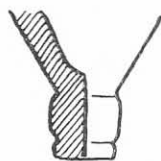
14

15

16

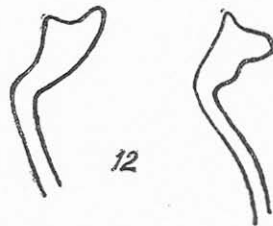
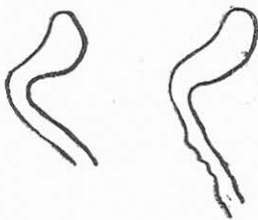
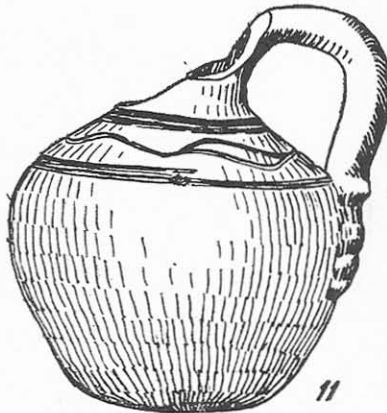
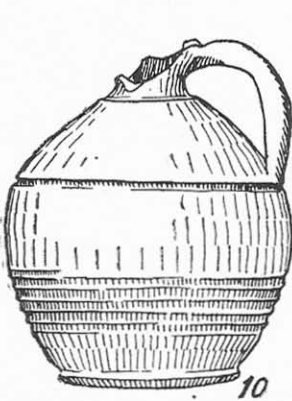
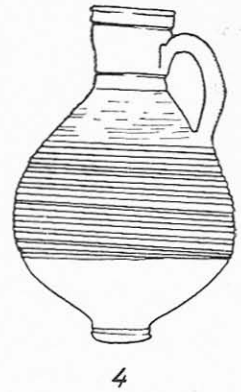
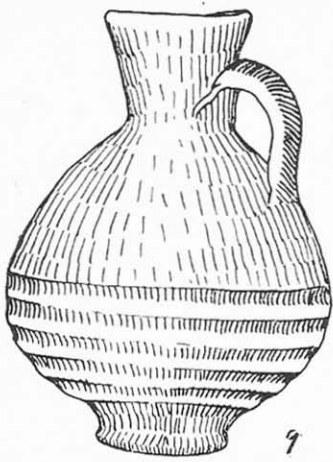

17

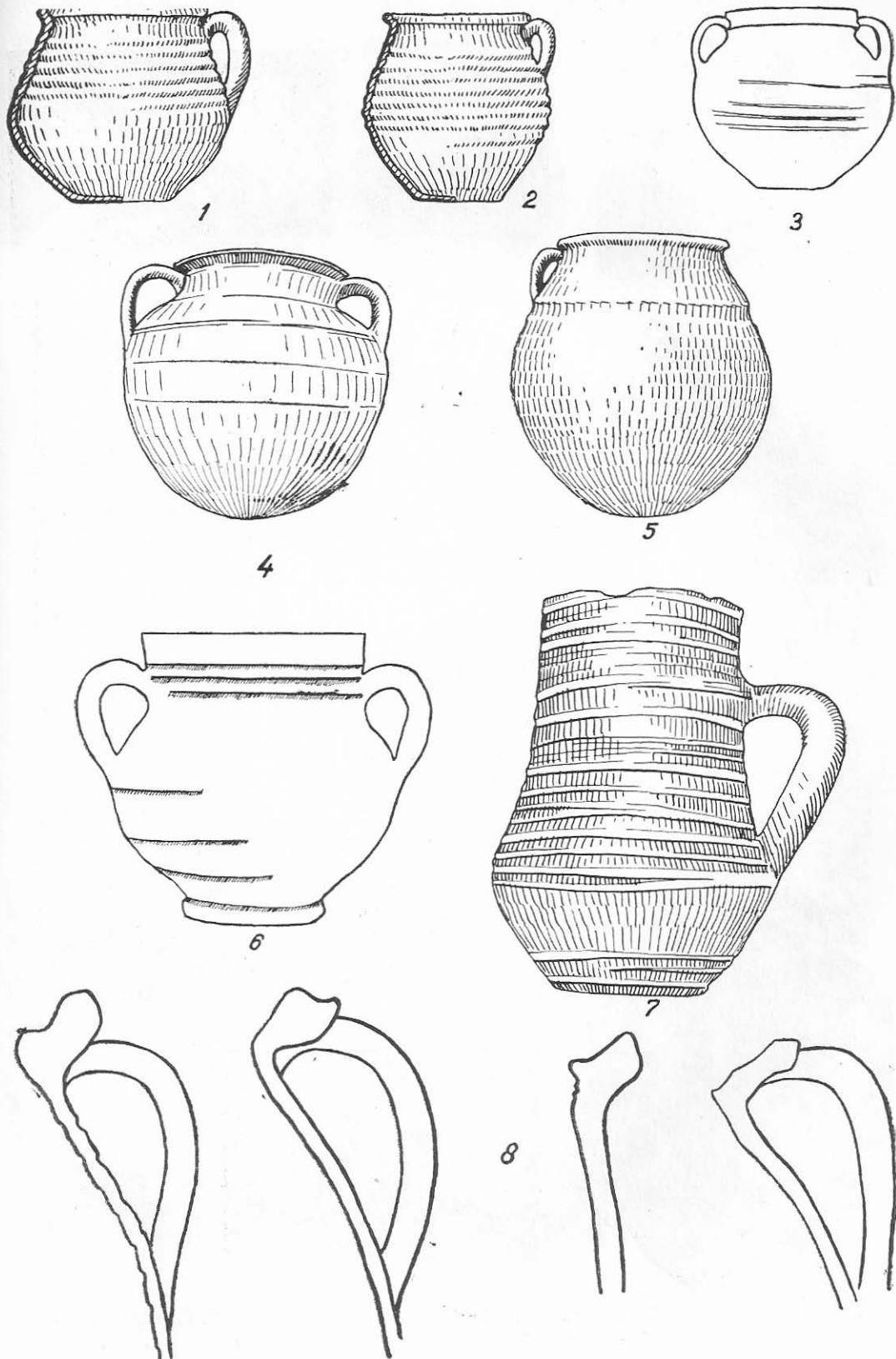

18

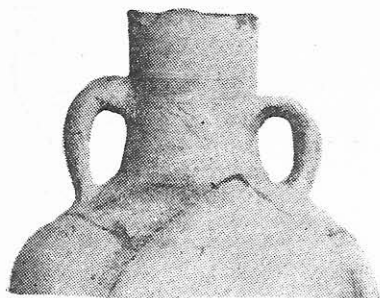
Pl. VI. Profile de amfore (gîturi și funduri).

Pl. VII. 1—2, ulcioare tip A; 3—4, ulcioare tip B; 5—7, ulcioare tip C; 8—9, ulcioare tip E, cenușii, cu „umbo“ pe fund; 10, tip D; 11, ulcior tip F, inedit, numai la Sacidava.

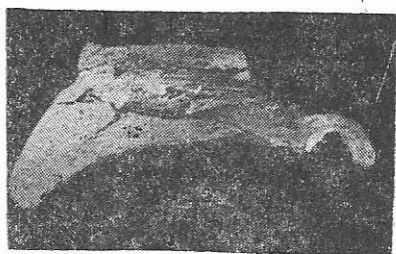
Pl. VIII. 1—2, oale tip A; 3, 6, oale tip B; 4 oală tip C; 5, oală tip D; 7 cană tip F, numai la Sacidava.

1

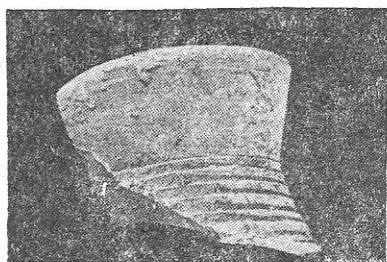
2

3

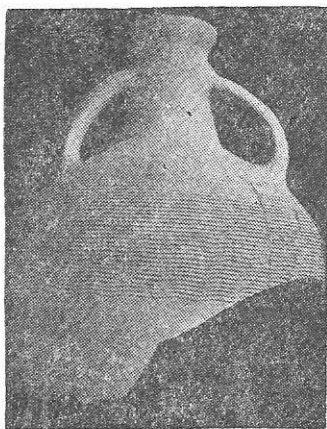
4

5

6

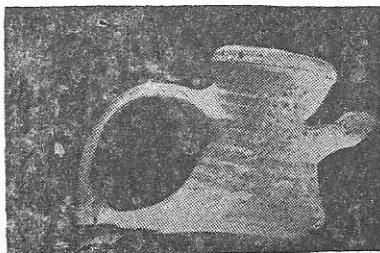
8

9

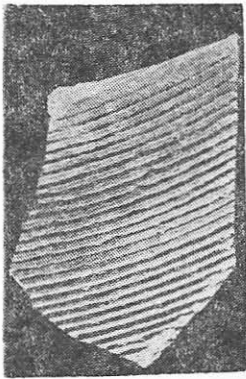

7

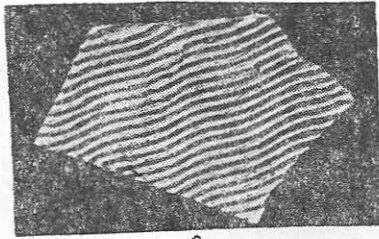

10

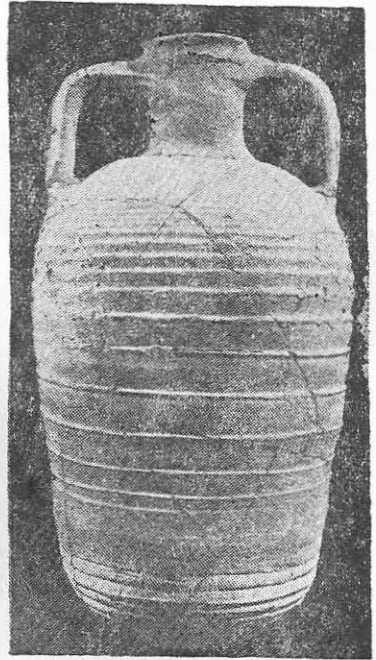
Pl. IX. 1, amforă tip K, cu „portativ“ pe gît; 3, tip K, cu „barbotină“; 2, 6, amfore tip L; 4, amforetă tip N; 5, 7, 10, tip A; 8, tip A; 9, ti

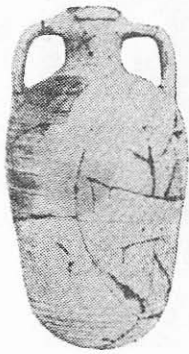
1

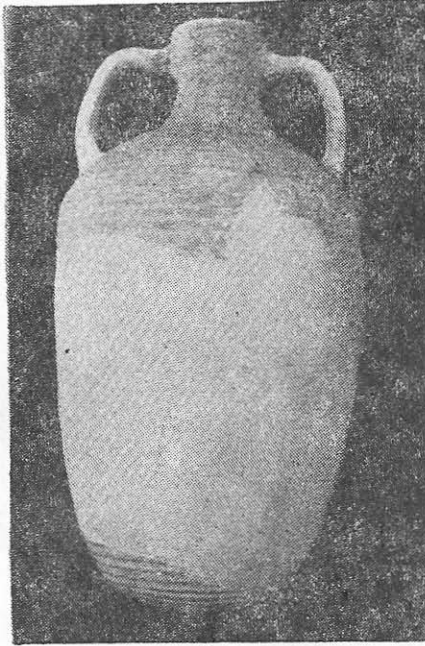
2

3

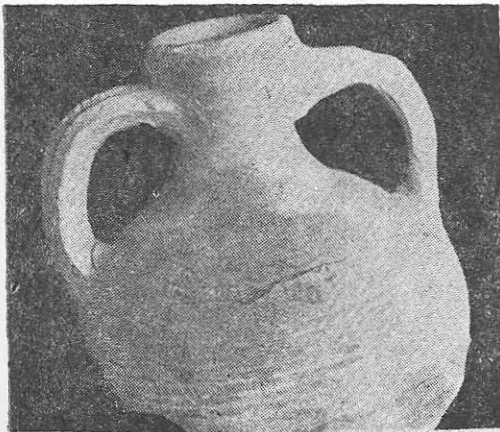
5

4

7

6

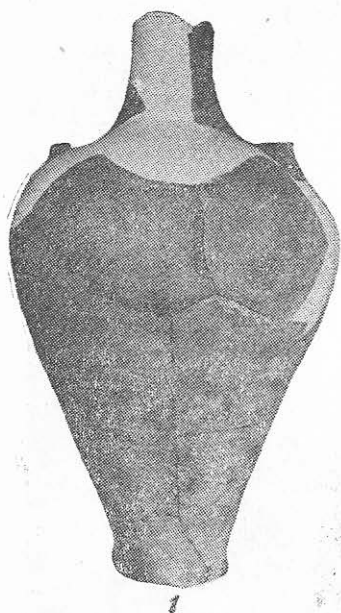

8

9

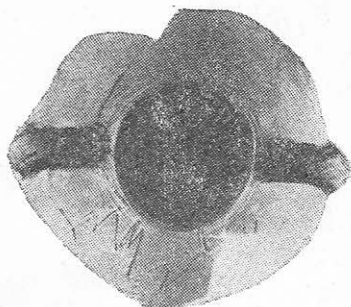
Pl. X. 1, fragment amforă tip A ; 2, fragment amforă A ; 3—6, amfore de caolin, tip B ; 7—9, amforete tip C.

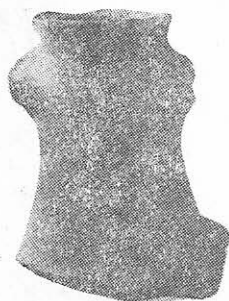
1

2

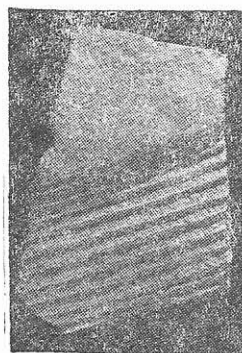
6

3

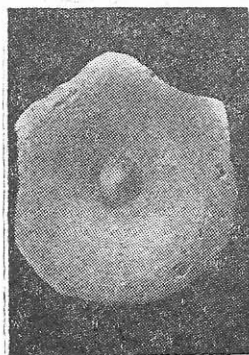
5

4

9

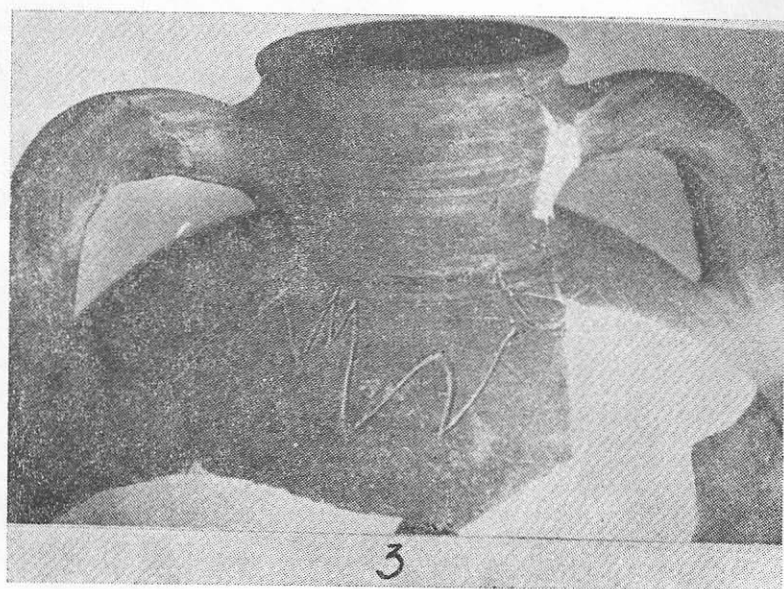

8

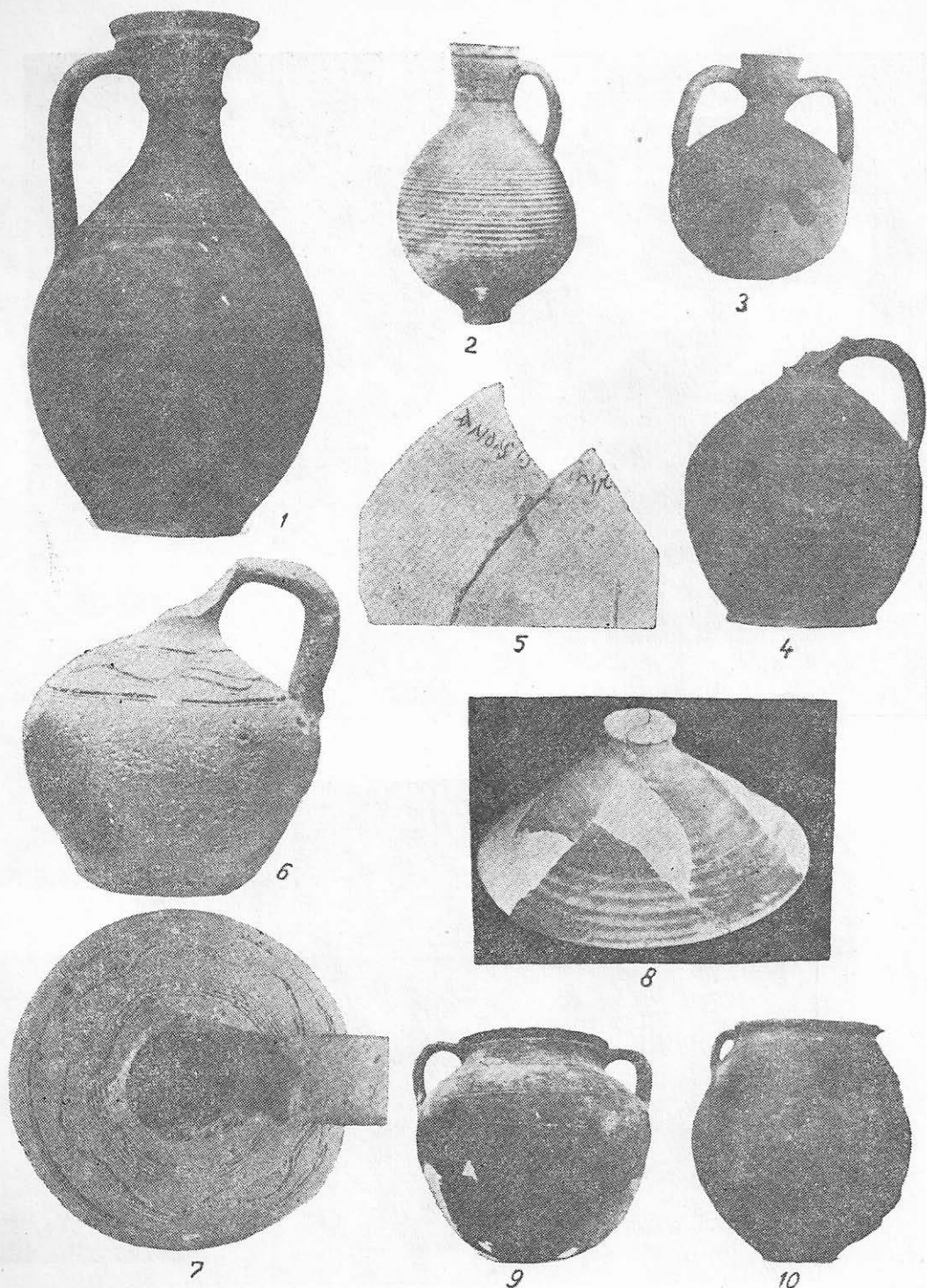

7

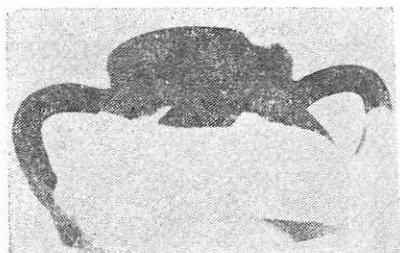
Pl. XI. 1, amforă tip F, numai la Sacidava; 2, amforă D; 3—5, fragmente amfore tip D; 8, fund de amforă tip B, cu „umbo”; 6, 7, tip G.

Plansa XI. A.

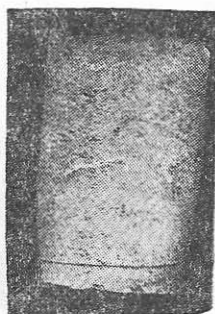
Pl. XVII. 1, ulcior tip C; 2, tip B; 3, tip E. 5, ulcior tip E, cu inscripție incizată; 6, ulcior tip F, Sacidava; 8, capac de oală, cenușie; 9, oală tip C; 10, oală tip D.

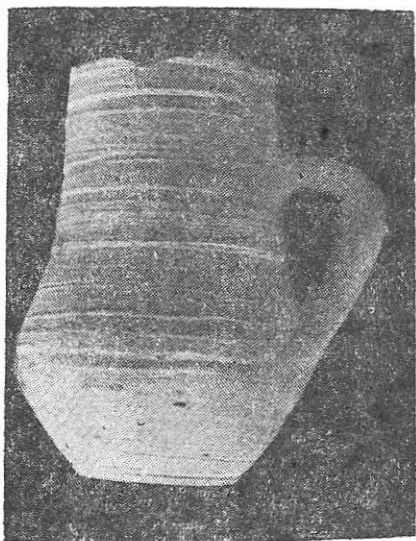
1

2

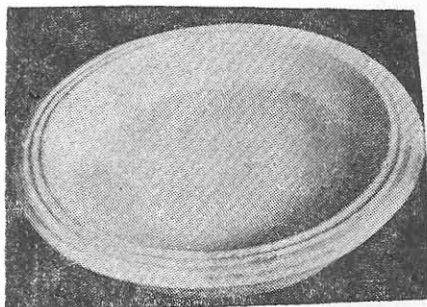
3

4

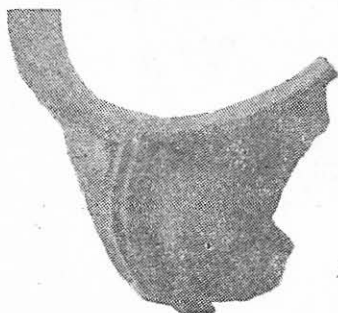
5

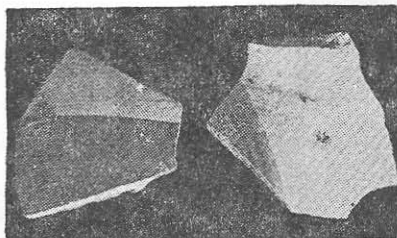
6

7

8

9

Pl. XIII. 1, oală tip B; 2, cană tip E, Sacidava; 3, cană tip G, Sacidava; 4, cană tip FSacidava; 5—6, străchini; 7—8, buze de oale; 9, fragmente ceramice, cu dungi de vopsea roșie.

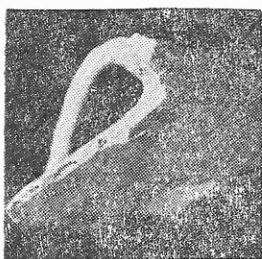
1

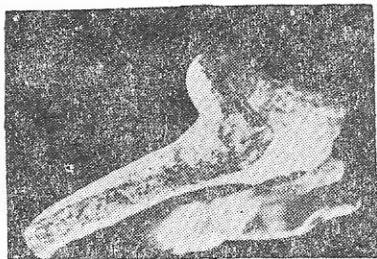
2

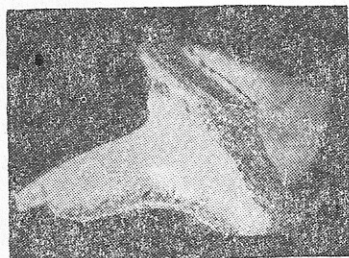
3

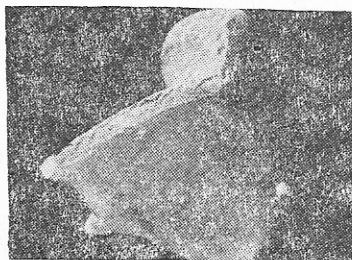
4

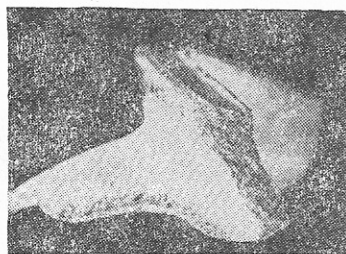
5

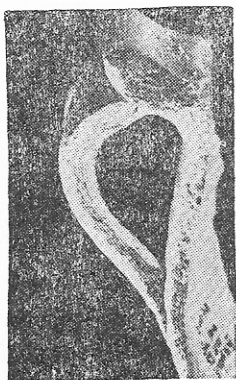
6

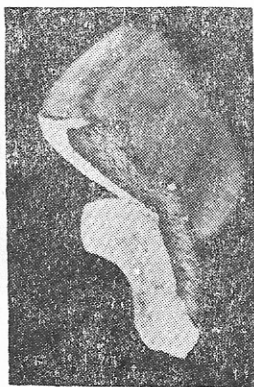
7

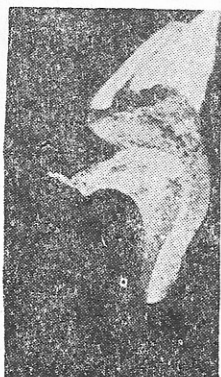
8

9

10

11

Pl. XIV. Profile, buze de oale — căni.

L'auteur analyse et classe la céramique de Sacidava partant des dates stratigraphiques corroborées avec les analogies typologiques sur le limes et des zones limitrophes, chacune forme étant encadrée dans un type général, bien représenté.

LES AMPHORES. À Sacidava ont été établis XIII types.

I. Le type (E). La datation dans les siècles IV et V, avec une évolution depuis le III-ème siècle de n.è. Pl. I, 1—3; les notes 11—14. La forme originale, répandue dans la vaste superficie est-méditerranéenne et pontique; la forme et même les dimensions restent invariables en espace et temps jusqu'au V-ème siècle (quand les découvertes sont rares).

II. Le type (K). Des amphores grandes, cylindriques, les ainsi dites „torpilles“. Deux variantes principales. La datation au VI-ème s.de n.è., avec une évolution dès le III-ème s.de n.è. Pl. I, 5—7; IX, 1—3. Les notes 15—23. Elles représentent des formes romaines du haut empire, probablement occidentales à l'origine, perpétuées jusqu'au début de l'époque romano-byzantine. Dans la Dobroudja ont les a découvertes seulement à Sacidava et a Tomi. Elles ne sont pas connues dans les espaces limitrophes (ni à Iacobson et Zeest, ni à Robinson ou Bass), seulement à Athènes un exemplaire isolé (Grace).

Des formes tardives (VI-VII-ème siècles), mais sans col et avec une sorte de barbotine grossière sur la surface, surtout au bord de la bouche, ont été découvertes à Sacidava, Tropaeum Traiani et dans le parc de la cathédrale — Tomi.

III. Le type (I). Des formes plus élégantes dans le IV-ème s., plus grossière aux le V-ème-VI-ème siècles. Pl. II, 1—2. Les notes 24—26.

IV. Le type (N). Des amphores de petites dimensions. La datation: les V-ème-VI-ème s. de n.è. Pl. II, 5; IX, 4. Les notes 28—29.

V. Le type (O). Décorées aux arêtes en relief distancées. La datation aux V-VI-ème siècles de n.è. avec une évolution dès le III-ème s. Pl. II, 3, 4, 7. Les notes 30, 31.

VI. Le type (H). VI-ème siècle. Pl. II, 6. Note 32.

VII. Le type (A). La plus répandue forme d'amphore de la Dobroudja romano-byzantine.

Le type (A₁). La bouche en forme de entonnoir. À la partie supérieure ornementée aux stries épaisses horizontales. La datation aux V-ème et VI-ème siècles de n.è. Pl. II, 8, 9; IX, 5, 7. Notes 33—39.

Le type (A₂). Col tronconique plus haut. Ornementée aux stries épaisses ondoyantes. Les VI-VII-ème siècles. Pl. II, 10; IX, 8, 9. Les notes 40—43.

Le type (A₃). Col étroit cylindrique; décoré aux stries concentriques. Une sousvariante est ornamentée avec une bande de 3—4 stries en spirale. Pl. III, 1—2; IX, 9. Note 44.

Les amphores du type A sont sûrement les plus répandues et plus caractéristiques dans la Dobroudja romano-byzantine. Nous surprenons une longue évolution, mais seulement dans l'espace estique de l'empire L'analogie la plus significative se trouve dans l'espace pontique, à Histria, où a été découverte une amphore tres semblable à la forme de type A, élégante, à col conique et à la bouche haute en forme d'entonnoir, à panse piriforme, aux cannelures sur tout le corps, datée au II-ème siècle de n.è. (Pl. III, 4). Des analogie au II-ème siècle aussi à Dinogetia.

Les stries ondoyantes apparaissent seulement aux VI-VII-ème siècle de n.è. et on ne les connaît que dans le navire naufragé près de Halikarnassos. Nous constatons une evolution de l'amphore du type A₁, par formes intermédiaires (A₂) à l'amphore du type A₃, mais avec le coexistence des deux types dans la dernière période de l'époque romano-byzantine.

VIII. Le type (B). Amphores de paste avec un aspect de craie, jaunâtre, avec caolin. La datation aux VI-ème et VII-ème siècles de n.è. Pl. III, 5—8; X, 3—6. Notes 45—53. Le type le plus répandu dans l'espace histo-pontique.

IX. Le type (C). Des amphores à petites dimensions, profil négligent. Souvent couvertes de teinture blanche. La datation aux VI-ème et VII-ème siècle de n.è. Pl. IV, 1—3; X, 7—9. Note 54. Les amphores du type C sont caractéristi-

ques aux VI-VII-ème siècles ; selon la grande variété et la mauvaise qualité ainsi que pour le fait qu'elles ne sont pas connues dans le sud (Robinson, Grace), nous pourrions croire qu'elles appartiennent aux régions histro-pontiques.

X. Le type (D). Des amphores de plus grandes dimensions, aux parois épaisses, la pâte rouge. Profil globulaire-piriforme. Deux zones de cannelures prononcées, sur l'épaule et près du fond. Les siècles V et VI de n.è., avec une évolution du IV-ème siècle. Pl. IV, 5 ; XI, 2-5 ; V, 1. Les notes 55-57.

Le type D, découvert seulement à Sacidava et à Dinogetia, donc au long du limes du Bas Danube. Daté à Sacidava au V-ème siècle (une forme plus grande, au fond rond) et à Dinogetia au VI-ème siècle. Il n'y a pas d'analogies.

XI. Le type (F). Des amphores au fond plat. VI-ème siècle. La variante F₁, au profil élégant, datée à Sacidava au IV-ème siècle mais une évolution depuis le II-III-ème s. de n.è. Pl. IV, 4 ; XI, 1. Les notes 58-60.

XII. Le type (L). Des amphores cylindriques au profil symétrique. La variante L₁ a le corps étranglé au milieu. Les siècles V et VI de n.è. Une évolution dès le IV-ème s. Pl. V, 2-4, 6 ; IX, 2 ; I, 8. Les notes 61-66.

XIII. Le type (G). Des amphores globulaires au fond plat, annulaire. Parfois sur le fond il y a un bouton („umbo“). Datation : V-VI-ème siècles. Pl. V, 7, 8 ; XI, 6, 7. Les notes 67-69.

Donc, après l'étude des analogies et des aires de diffusion pourront être hypothétiquement, d'une origine et évolution locale les types d'amphores A₂, probablement B et surtout C aux variantes. Quand-même jusqu'à maintenant la preuve concrète de la fabrication sur le plan local nous manque. Mais nous ne pouvons pas éliminer aussi la possibilité de la production locale de quelques types de petite capacité, plus grossière. Les amphores du type B et G (surtout celles au „umbo“ sur le fond) sont d'origine locale. Nous croyons que la classification des types et des formes d'amphores sur des niveaux et des époques, a une particulière importance et signification.

Les niveaux I, II et III (à Sacidava), contiennent de la céramique unitaire du VI-ème siècle n.è. = des amphores de type K (rares), I, N (rares), O, H (rares), A₁ (nombreuses), A₂ (les plus nombreuses), A₃ (plus rares), B (nombreuses), C (nombreuses) F et L (extrêmement rares).

Le niveau IV (V-ème s. de n.è.) = des amphores de type E, K (rares), I, N, B (peu fréquentes) C, D, F, F₁, G et A₁ (plus rares).

Les niveaux V et VI (IV-ème siècle) = E, I, O, C (extrêmement rares).

Le niveau VII (la seconde moitié du III-ème siècle) = type K (et bien entendu les types d'amphores de haute époque romaine).

CRUCHES. Une de plus (répandue forme céramique de l'époque romaine tardive. Nous avons établi un nombre de six types. Le type A — IV-V siècles de n.è. Pl. VII, 1, 2. Le type B — IV-VI siècles. Pl. 3-4 ; XII, 2. Le type C — VI-ème s. Pl. VII, 5-7 ; XII, 1. Le type D, V-VI siècles. Pl. VII, 10. Le type E, VI-ème s. de n.è. VII, 8, 9 ; XII, 3. Le type F — inédite, seulement à Sacidava, VI-ème s. Pl. VII, 11 ; XII, 6. 7. Les types C et E sont les plus répandus.

POTS ET BROCS. De pâte beige-jaunâtre, à l'aspect de craie (surtout sur le limes), ou gris-noirâtre (surtout dans l'étape finale, VI-VII siècles).

Le type A, IV-VI siècles. Pl. VIII, 1, 2, 8 ; XIV. Le type B, VI s. Pl. VIII, 3, 6 ; XIII, 1. C — VI-ème s. Pl. VIII, 4 ; XII, 9. D — VI s. Pl. VIII, 5 ; XII, 10. E — VI siècle, inédit, seulement à Sacidava. Pl. VIII, 7 ; XIII, 4. G — VI-ème s., seulement à Sacidava. Pl. XIII, 3.

ASSIETTES-PLATEAUX. Deux groupes : pour le ménage, de pâte à l'aspect de craie jaunâtre ou grise, et de luxe, de pâte rouge, fine, au décor estampillé. Pl. XIII, 5, 6.

LAMPES À L'HUILE, formeront le sujet d'une autre étude.

DES GROUPES NONROMANISÉS OU AU COURS DE ROMANISATION.

Nous rencontrons sur le limes plusieurs catégories : de la céramique travaillée à la main de certe tradition gétique ; la céramique grise au tour, au décor traditionnel gétique ; des formes grises-poreuses au tour imitant les formes autochtones à la main ; des vases à la main influencées par des formes romanes ; vases d'influence ou de facture slave. Des pareilles catégories sont bien représentées à Sacidava, Dinogetia, Tropaeum Traiani, Piatra-Frecăței. Voir les notes 108—109.

LE PROBLEME DE LA CÉRAMIQUE LOCALE.

Si la majorité des amphores sont d'importation, les plusieurs types et formes de la céramique de ménage représente une production locale. Nous considérons comme production locale les cruches du type D, E, F et les brocs du type F et G. Ainsi que les vases grises au fond arrondi et au bouton („umbo“). On doit remarquer que cet „umbo“ apparaisse aussi sur le fond de quelques amphores type B (à l'aspect de craie jaunâtres avec des „côtes“), à Piatra Frecăței (Beroe) et à Sacidava, ou sur le fond de quelques cruches, brocs et pots non seulement de paste rouge, comme à Sacidava, Histria (pl. XI, 8).

Nous remarquons à Sacidava quelques fragments céramiques jaunâtres (caolin) ou gris peints aux raies de teinture rouge (pl. XIII, 9), ainsi que de la céramique à émail, surtout vertolive (spécialement les lampes à l'huile du IV-ème siècle de n.è.)